

EYÜP'TE MEDFUN KADJZADE MEHMET TAHİR EFENDİ VE BİR ESERİ

Dr.Hür Mahmut YÜCER

1967 yılında Tokat/Niksar'da doğdu. 1982'de Niksar Endüstri Meslek Lisesi'nden, 1988'de Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1989'dan itibaren çeşitli şehirlerde öğretmen olarak çalıştı. 1994 tarihinde "Meratibü'l-Vücûd Hakkında Üç Risâle" isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı. 1995-96 öğretim yılında Ankara Devlet Lisan Okulu'na devam etti.1996 yılında başladığı doktora çalışmasını Aralık 2001'de "XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf" teziyle ikmal etti. Akademik çalışmaları ve bildirileri çeşitli dergilerde yayınlandı. Çevirileri de yayınlanan yazar evli ve üç çocuk babasıdır. Üsküdar Esatpaşa İmam Hatip Lisesi'nde idareci olarak çalışmaktadır.

İlk dönemlerde devlet ricâli gibi medrese çevrelerinin de tasavvufa ve tasavvuf erbâbına rağbet ettiği görülmektedir. Bazı âlimlerin hâlini yeterli görmeyerek sonraları kendinden daha mütebahhir, daha mükemmel üstad arayışına girdiği ayrı bir vâkiadır. Daha çok manevî etkenlerin rol aldığı bu yönelişin yanında sıhrî bağların ve dostane ilişkilerin de ayrı bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Tarikatlaşma döneminden önce iki grubun, samimi kulluk anlamına gelen Kur'ân ve Sünnet-i Rasûlüllâha temessük hususunda birleştiği bir gerçektir. Ancak metod, usul ve yöntem husundaki ayrılıklar sosyal, kültürel veya mekâna bağlı ayrılığı (medrese-tekke) beraberinde getirmiş oldu. İlmî rütbelerin müftülük, kadılık, müderrislik ve en nihayet şeyhülislâmlık gibi resmî görevle pekiştirilmesiyle de bu ayrılık iyice belirginleşmiş oldu. Ancak zahirî ayrılığın çoğu zaman ruh dünyasını etkilemediği de görülmektedir. Özellikle 19. asırda müftülük kadılık gibi resmi görev alan, tarikat şeyhi (*zül cenâhayn*) olduğu gibi ulemâ sınıfından olduğu halde tekkelere giden, tasavvufla, tarikat usûlüyle ilgili eser yazan zevât da azımsanmayacak orandadır. İlerleyen bölümlerde bu husustaki örneklerle işaret etmeye çalışacağız.

A-Osmanlılar'da Şeyhülislâmlar ve Tasavvuf

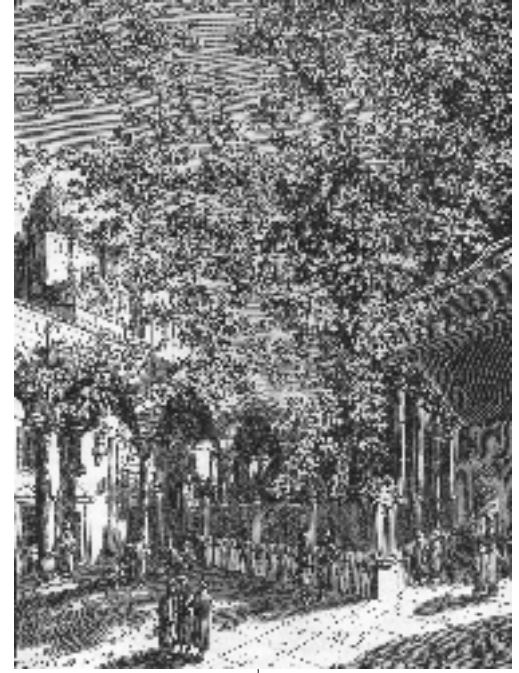
Şeyhülislâmların tasavvufla ilgisi daha çok bir şeyhe intisap etme, şeyhlerden feyz alma, tekke yaptırma, tasavvufla ilgili eser telif etme veya tarikat çevrelerinde çıkan ihtilafları çözme, postnişin atama, vakfiyelere uygun zâviyedar veya mütevellî tayinine nezâret etme şeklinde tezâhür ettiği görülmektedir. Ulemanın tasavvuf meselelerinde semâ ve devran gibi bir iki konu istisnâ edilirse nazarî mevzuular da dahil meşâyihden farklı düşünmediği, tercihlerini tasavvuftan yana koyduğu anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalarda, Osmanlı'nın son dönemlerine doğru bu meselelerin de tartışma konusu olmaktan çıktığı kaydedilmektedir.

Daha Osmanlı Devleti kurulmadan önce İbn Arabî'nin mânevî oğlu ve en büyük yorumcusu Sadreddin Konevî (ö.678/1274), Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Hacı Bektâş-ı Velî, Yunus Emre, Âhi Evrân ile birlikte Anadolu topraklarında yaygınlaşan tasavvuf neşvesi, asırlar boyunca bu topraklardaki sosyo-kültürel dînî temellerin altyapısını oluşturmuştur.⁽¹⁾ Osmanlı Devleti'nin ilk resmî müderrisi olan Davûd-ı Kayserî

(ö.751/1350)⁽²⁾ ile de ilmî, resmî ve sūfî anlayışın aynı fikrî yapılar içerisinde birleştiği görülmüştür. Bu çağır Osmanlı tarihinde devlet tarafından resmen görevlendirilen ilk şeyhülislâm Molla Fenârî (ö.834/1431)⁽³⁾ ile devam etmiştir. Molla Fenârî, Sadreddin Konevî'nin mürîdi olan babası Hamza Efendi'den eğitimini tamamlamış, *Risâle fi beyân-ı vahdeti'l-vücûd* ve *Risâle fi't-tasavvuf* adlı risâleleri yazmıştır. XVI.asırda bu yol Zenbilli Ali Efendi (Müftî Ali Cemâlî, ö.932/1526)⁽⁴⁾, İbn Kemâl (Şemseddin Ahmed ö. 940/1534)⁽⁵⁾, Ebussuûd Efendi (ö.982/1574)⁽⁶⁾ ile devam etmiştir.

Ebussuûd Efendi'de olduğu gibi XVII asır Şeyhülislâmlarından Ebülmeyâmin Mustafa Efendi (ö.1015/1606)⁽⁷⁾ ve Paşmakcızâde Seyyid Ali Efendi de (ö.1124/1712)⁽⁸⁾ Melâmîliği ile ün kazanırken Hocazâde Mehmed Es'ad Efendi (ö.1034/1625) Celvetîliği⁽⁹⁾, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi (ö.1053/1644) ve Bahâyî Efendi (ö.1064/1654) Mevlevîliği⁽¹⁰⁾, Çatalcalı Ali Efendi (1103/1692) Nakşîliği⁽¹¹⁾, Seyyid Feyzullah Efendi (1115/1703)'de ailece Halvetîliği⁽¹²⁾ ile meşhur olmuştur.

XVIII. asırdaki şeyhülislâmların daha çok Nakşi-Müceddidî koluna bağlı oldukları görülmektedir. Mesela Dâmadzâde Ahmed Efendi⁽¹³⁾ ve İshak Efendi (ö.1147/1734)⁽¹⁴⁾ Şeyh Murad Buhârî'ye bağlanırken bazı şeyhülislâmların intisabı bilinmemekle birlikte tekkesine yardım ettiği görülmektedir.⁽¹⁵⁾ Şeyhülislâm Seyyid Mustafa Efendi (ö. 1158/1745) ise seyr u sülûkünü Mekke'de bulunan Yekdest Ahmed Efendi'den tamamlamıştır. Şeyhülislâm Muhammed Sâlih Efendi'nin de aynı koldan Mehmed Emin Tokâdî ile gönül bağının olduğu ve karşılıklı iyi münâsebetler içerisinde buldukları bilinmektedir.⁽¹⁶⁾ Bu dönemde Nakşîliğe intisap eden Şeyhülislâmlardan Sâdık Muhammed Efendi (ö.1121/1709)'nin tasavvufa dâir eserleri olduğu bilinmektedir. Bunlardan *Risâle fi aksâmi'z-zikr*, *Risâletü'l-mergûbe fi't-tasavvuf* ve *Risâle fi beyâni*

Resim 1; Eyüpsultan iç avlu. M. de Drée (Eyüp Belediye arşivi)

fazileti'z-zikri'l-hafî ale'l-cehrî adlı üç eseri dikkat çekmektedir.⁽¹⁷⁾

Çelebizâde Âsım Efendi (ö.1173/1760) Mevlevîliğe mensup vak'anüvist ve şâir bir şeyhülislâm⁽¹⁸⁾ iken "*Osman Molla*" olarak da bilinen Şeyhülislâm Pîrizâde Osman Sâhib Efendi (ö.1184/1770) fâzıl, cömert ve hattât olmakla birlikte meşreben Bektâşî'dir.⁽¹⁹⁾ Daha önce zikredildiği gibi bir kısım şeyhülislâmların ise intisabı bilinmemekle birlikte tasavvufî hayata bağlı bulunduğu, tarikatlara ve tekkelere maddî destek sağladığı görülmektedir.⁽²⁰⁾

Mehmed Şemseddin Efendi'nin rivayetine göre, kütüphanesi sahibi Şeyhülislâm Âşir Efendi (1219/1804), Mısıriyye'den Bursa Enârî Dergâhu şeyhi Bedreddin Efendi (ö.1216/1801)'nin muhiplerindendi.⁽²¹⁾ İbnülemin'in kaydına göre Şeyhülislâm Çelebizâde Mehmed Zeynelâbidîn Efendi (1239/1823-24) Nakşibendiyye'den Beşiktaş Neccarzâde Tekkesi şeyhi Sıddık Efendi'nin müntesiplerindendi.⁽²²⁾ Hüseyin Vassâf, nâibler için umûmi bir imtihan sistemi koyarak Şeyhülislâmlık makâmının itibarını korumaya çalışan Turşucuzâde Ahmed Muhtar Efendi'nin de (1292/1875) Nakşibendiyye'den Ali Behçet Efendi halifelerinden olduğunu kaydeder⁽²³⁾.

Hâliidiye Tarikatı'na intisâb eden el-Hâc Mehmed Refik Efendi (1229/1813-1288/1872)⁽²⁴⁾'nin aynı zamanda İbn Arabî hayranı ve âşığı bir zât olduğu rivâyet edilmektedir.⁽²⁵⁾ Devletin yüz yirmi ikinci Şeyhülislâmı Abdurrahman Nesîb Efendi (1332/1914)⁽²⁶⁾ de bir çok tarıkata intisab etmesinin yanında İbn Arabî'ye "*candan müştâk*" olanlar içerisinde.⁽²⁷⁾

XIX. asır şeyhülislâmlarının en önemli özelliklerinden birisi de Osmanlı devletinin kurulduğu dönemde olduğu gibi resmî ve mânevî görevi aynı anda yürüten şahsiyetlerin bulunması olmalıdır. Meselâ Kilisli Şeyh Osmânü'l-Üryânî⁽²⁸⁾ soyundan gelen Şeyhülislâm Üryânîzâde Ahmed Es'ad Efendi (1307/1889)⁽²⁹⁾, Dürri-zâde Abdullah Efendi⁽³⁰⁾ ve bu çalışmamıza konu ettiğimiz Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi bunların en meşhurları olmalıdır. Ancak tasavvufun karakterinden olsa gerektir ki resmî görevler daha belirgin olarak gözükmektedir. Mânevî görevler rivâyetlere veya satır aralarına kalmıştır.

XVI. yüzyılda Şeyhülislâm Çivicizâde Muhyiddin Efendi (ö.954/1547) dışında tasavvuf büyüklerine sû-i zanda bulunan başka bir şeyhülis-

lâma rastlanmamaktadır. Şeyhülislâmlık tarihinde ilk defa azil sûretiyle emekli edilen Çivicizâde'nin azledilmesinin sebeplerinden biri de Muhyiddin Arabî, Mevlânâ Celâleddin Rûmî gibi tasavvuf büyüklerine karşı aşırı tenkitleridir. XVI. Yüzyılda şeyh olup olmadığı tartışmalı olan Oğlan Şeyh İsmail Mâşukî (ö.945/1538), Hamza Bâlî (ö.969/1561), Muhyiddin Karamânî (ö.957/1550) gibi kimseler sonuçta şeyhülislam fetvasıyla idam edilmiştir. XVII. Asırda idam edilen Abaza şeyhi Abdurrahim Efendi (1047/1637), Nakşî Urmiye Şeyhi Mahmud Efendi (ö.1047/1637) ve Melâmiye-i Bayrâmiye mensubu Beşir Ağa (ö.1073/1663)'nin ise "*şöhret-i kâzibe tahsîli*" veya "*devlet-i aliyeye baş kaldırırlar*" vehmiyle ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

XVII. Asırda Kadızâdeliler ve Sivâsiler tartışması sebebiyle XVIII. ve XIX. Asırda özel nedenler sonucu bazı tasavvuf büyüklerinin sürgüne gönderildiği olmuştur. Sürgün mekanizmasının işletilmeye devam etmesinin en büyük etkeni yukarıda sayılan nedenler yani *potansiyel tehdit* endişesi olmuştur. Yapılan araştırmalara göre bütün Osmanlı asırları boyunca tasavvuf büyüklerine verilen sürgün cezalarının dîni/ilmi-hukûkî olmaktan çok siyâsî nitelikli olduğu görülmüştür.

XVIII. asırda vazife yapan şeyhülislâmlardan on ikisinin şu veya bu şekilde tasavvufu ilgilendikleri görülmektedir. Bunlardan Halvetî, Mevlevî, Melâmî, Bektâşî olanlarının yanı sıra, Nakşibendîlik ile yakın alâka kuranların çoğunlukta bulunduğu dikkat çekmektedir. Takip eden yıllarda ise önce Şâbânîliğin daha sonra da Nakşibendîliğin ilmiye sınıfı arasında ağırlık kazandığı görülmektedir.

XIX. asırda ise Bektâşiye hariç tutulursa tarikatlar hakkında olumsuz görüş bildiren, fetvâ veren, risâle yazan herhangi bir şeyhülislâma rastlanmazken, olumlu görüş bildiren, tasavvufî bahisleri açıklayan eserler yazanlar bulunmaktadır.⁽³¹⁾ XIX. asır içerisinde görev yapan yaklaşık yirmi dokuz şeyhülislâmın on üçünün bir tarıkata müntesip olması, ikisinin bizâtilî şeyh olarak resmî makâmda bulunması, bir çoğunun tekke yaptırması veya tekke hazîresine defnolunması, ilmiye sınıfı ile tasavvufî coğrafyanın birbiriyle denli kaynaşık olduğunu göstermektedir. Bu şeyhülislâmlardan çoğunluğunun Nakşibendiyye müntesibi olmasına rağmen bir kısmının da Mevlevî⁽³²⁾, Şâbânî⁽³³⁾, Rifâî⁽³⁴⁾, Celvetî⁽³⁵⁾ ve Kâdirî tarikatlarına bağlı olduğu görülmektedir.

B-Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi (1747-1838)

Mehmed Tâhir Efendi, Kadı Ömer Efendi'nin oğlu olup Tokat'ta dünyaya geldi. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra İstanbul'a gitti ve devrin tanınmış alimlerinden ders göyerek yetişti. Ruûs imtihanında müderrislik ruûsunu kazanarak 1196/1782'da müderris oldu. Ardından kadılık görevine geçti. Anadolu ve Rumeli'nin bir çok yerinde kadılık yaptı. Rumeli Kazaskeri Osmanpaşazâde İzzet Bey'in Teşrifatçılık memurluğunda bulundu; mahrec mevleviyetini elde ederek Yenişehir-i Fenâr kadılığına tayin edildi. Bir süre mâzul kaldıktan sonra önce Mekke Pâyesi'ni elde etti. 1818'de de İstanbul kadılığına getirildi. 1824'te Anadolu kazaskeri oldu. 26 Kasım 1824'te Mekkizâde Mustafa Asım Efendi'den boşalan şeyhülislâmlık makamına tayin edildi. Vak'anüvîs Lütfî Efendi'ye göre, Şeyhülislâm Mekkizâde Âsım Efendi'nin Bektâşiye muhibbânından olması, Yeniçeriliğin kaldırılması sırasında mahzurlu görülmüş olmalı ki şeyhülislâmlıktan azl edilmiş⁽³⁶⁾ yerine kararlı görünen Tâhir Efendi getirilmiştir⁽³⁷⁾. Bektâşiliğin kaldırılması için ciddi gayretler gösteren Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi (1254/1838-39) Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması arefesinde sık sık toplanan meşveret meclislerinde etkili rol oynamıştır.

Mehmed Tâhir Efendi, 25 Mayıs 1826 tarihinde konağında yapılan, mülkî ve askerî erkânla ulemâdan oluşan geniş kadronun katıldığı meşveret meclisinde Batı usulünde talim istemeyen yeniçerilere karşı *savaş tâliminin gerekliliğine* fetva vermiş ve *Eşkinici* adıyla tâlimli bir askerî birliğin teşkili kararlaştırılmıştır. Bununla ilgili hüccet-i şer'iyye yazılarak ulemâdan başka devlet erkânına ve hatta ocak ağalarına da imza ettirilmiştir. Muhtemel olaylara karşı Topkapı Sarayı'nda sancak-ı şerif çıkarılmış, başta şeyhülislâm olmak üzere bütün ulemâ, 3500 talebe sancak altında toplanmış ve karşı çıkacak âsilerin tenkiline karar verilmiştir. Şeyhülislâm ocağın kaldırılmasına dair fetvayı padişaha sunmuş ve kendisine bir elmas yüzük hediye edilmiştir. Kadızâde ayrıca Nizâm-ı Cedîd askerine miğfer giydirilmesi konusunda da padişahı desteklemiş ve kavuk yerine miğfer giyilebileceğine dair fetva vermiştir⁽³⁸⁾. 1828-1829 Osmanlı Rus savaşında toplanan umumi meşveret meclisinde Reîsülküttâb Pertev Efendi'nin muhalefetine rağmen Ruslar'la barış yapılmasını teklif ederek bu yolda bir kararın çıkmasını da sağlamıştır.

Kadızâde, iki buçuk yıl kadar süren şeyhülislâmlığın ardından 6 Mayıs 1828 tarihinde yaşlılığı dolayısıyla görevden ayrıldı. Yaklaşık on yıl sonra vefatında, Eyüpsultan'da Bostan İskeleyi yakınında yaptırdığı mezarına defnedildi. İlmiye Salnâmesi'nde yedi adet orijinal fetvası yer almıştır⁽³⁹⁾. Çeşitli kaynaklara göre Altımermer civarında Kâdiriye Dergâhı yaptırmış, fakir şeyhlere yardım için kâfi miktarda para vakfetmişti⁽⁴⁰⁾.

Tarihçi Lütfî'ye göre Yeniçeri ordusu ile birlikte Bektâşi tarikatı da yasaklanınca Bektâşi şeyhleri ve dervişânı hakkında *icrâ olunan şiddetli muamele ve garazda Şeyhülislam Tâhir Efendi'nin derûnu re'yi bulunmamaktadır*. O, bu mesele hakkında idâre-i maslahat yolunu iltizam etmiş, cezada dehşet tarafına yaklaşmamıştır. Nitekim sarayda kendi başkanlığında ulemâ ve şeyhlerin katıldığı toplantıda onların hakkında herhangi bir görüş serdetmemiştir⁽⁴¹⁾.

Kadızâde'nin meşihatta bulunduğu müddet zarfında adaletten ayrılmadığı, inandığı yeniliklerde padişahı desteklemekle birlikte yer yer ona karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim II. Mahmud'un ulemâya fes giydirme isteğini benimsemediği ve bu konuda fetva vermediği bilinmektedir.

1-Eserleri

Kadızâde Mehmed Efendi'nin iki eseri bulunmakla birlikte bunların en önemlisi "*Risâletü'n-nûriye min tarîkati'l-aliyye*" adlı tasavvufî mevzulara dair yazdığı risâlesidir. Türkçe kitabının girişinde kendisinin, Kâdirî tarikatına mensup olduğunu, eserini tarikat ihvânına, özellikle de kendisinden *yed-i tevbe* alan mânevî evlatlarına seyr-u sülûklarını kolaylaştırıp bid'at ve dalâletten kurtarmak amacıyla kısa ve öz olarak kaleme aldığını belirtir. Bu makalemizin temelini oluşturan Türkçe risâlenin, tasavvufun çeşitli konularını ele aldığı ve kırk bir bölüm halinde düzenlendiği görülmektedir⁽⁴²⁾.

İlk tecellî ve tenezzül (*hakikat-i Muhammediye*) ile başlayan eser, zâtî, sıfâtî, fiilî tecellîler Ceberût, Melekût âlemlerinden bahsetmesi nedeniyle vahdet-i vücûdun ontolojik yapısını oluşturan hazerât-ı hams veya tenezzülât-ı seb'a risâlesi özelliği göstermektedir. Ancak yine bölümler arasında nefsin sıfatları, tezkiye ve tasfiye, şer'î esaslara yapışmanın gereği gibi bahislerle de eğitici, öğretici genel tasavvuf klasiklerini çağrıştırmaktadır. Yine "*men arefe nefsehû fekad arefe rabbehû*" hadîsinin izah edildiği 37. bö-

Resim 2; Eyüpsultan Şadırvanı (Eyüp Belediye arşivi)

lüm tamamen kelâmcıların kullandığı bir dil ve mantık örgüsü içinde kaleme alınmış Allah'ın varlığına on ayrı şekilde delil getirilmiştir. 38. Bölümde, Nükabâ, Nücebâ, Kutub, Kavs gibi "ricâlü'l-gayb" hakkında bilgi verilmiştir. Eserin sonlarına doğru Pîri Şeyh Ali Berzencî'nin *Kasîdetü'l-ayniye*⁽⁴³⁾ şerhi'nden sık sık alıntı yaparak tercüme ettiği, açıklama getirdiği de görülür.

Müellifin ikinci eseri "*Risâle fi Tahkîk-i Lafzı Türkî*" dir.⁽⁴⁴⁾ İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda kayıtlı Fetâvâ Mecmuası⁽⁴⁵⁾ Kadızâdeye ait olmayıp mecmuada onun kısa bir biyografisi ile bir fetvası yer almaktadır (vr. 105). Bazı kaynaklarda *Kadızâde'nin Şerhu Kelimetü't Tevhîd, Tefsîr-i İhlâs ve Talâk Hakkında Bir Risâle* gibi eserlerinin bulunduğu bahsedilmekteyse de bunların nüshalarını henüz rastlanmamıştır⁽⁴⁶⁾.

2-Tarîkatı

Kadızâde'nin tasavvufî yönü hakkında yaptığımız araştırmalarda ne tarih ne de tarîkat literatüründe herhangi bir kayıta rastlanmamaktadır. Ancak o, şeyhini ve tarîkata girişini *Risâle-i Nûriye*'nin beşinci ve altıncı bölümünde açıklamaktadır. Kendisi Kadı Beyzavî Tefsiri'nden Fâtiha sûresini okurken "*İyyâke na'büdü ve iyyâke nestâin*" âyetine gelmiş, özellikle Ganizâde Hâşiyesi'ndeki bu âyetle ilgili açıklamalardan etkilenmiştir. Ona göre bu âyette gaybetten hutâba iltifat vardır ve ârif billâh zevât kast edilmektedir. Öyle ise bir mürşid-i kâmil bulmak bir zorunluluktur. Zamanındaki meşâyih ise nâ-tamam ve ekserîsi ümmîdir. Hakîkisi ise kibrit-i ahmer gibidir. Daha sonra Abdulkâdir Gîlânî'nin mânevî rehberliğinde zâhiri ve bâtını mâ-mûr bir zat olan Muhammed Ahrak el-Bağdâdî b. Ahmed Bağdâdî ile karşılaşmış, ondan yed-i tevbe almıştır.⁽⁴⁷⁾ Muhammed Ahrak'ın silsilesi *Kasîdetü'l-ayniye* şârihi Şeyh Ali Berzencî vasıtasıyla Abdulkâdir Gîlânî'nin oğlu Seyyid Abdulaziz'e ulaşır.⁽⁴⁸⁾ Tevbe almadan önce şeyhi istihârede bulunmasını istemiş, o da rüyasında "*vellezîne câhedû finâ lenehdiyennehüm sübüle-*

nâ"⁽⁴⁹⁾ âyetini görmüş, bunun üzerine gerçek dersini alarak üç-dört sene kadar seyr ü sülûk görmüştür. Sonunda rüyasında yine Abdulkâdir Gîlânî Hazretlerini görmüş, mânen kendisinden, ertesi gün de zâhiren şeyhinden hilâfetini almıştır.⁽⁵⁰⁾ Seyr ü sülûkünü, şeyhi Muhammed Ahrak el-Bağdâdî'nin tâlîm ettiği kelime-i tev-hîd zikriyle tamamlamıştır. Tebberrüken de "*İsm-i Celâl ve İsm-i Hâ*" dersi çekmiştir.⁽⁵¹⁾

Şeyhülislâm Tâhir Efendi'nin ne zaman Kâdirî hilâfeti aldığı, kendisinden sonra kimseye hilâfet verip vermediği kaynaklardan anlaşılamamaktadır. Ancak bu risâleyi vefatından yaklaşık on iki yıl önce dervişleri için yazdığına ve müridlerinden Mehmed Said Efendi'nin istinsah ettiğine göre bir müddet tarîkat neşrinde bulunmuş olmalıdır. Bu müddetin şeyhülislâmlığı esnasında ve sonrasında olduğu ve belli bir süre devam ettiği tahmin olunabilir.

3-Risâle-i Nûriye'nin İhtiva Ettiği Konular

Eserinde tasavvufun tahalluk boyutu ile ilgili bilgiler verdiği kadar tahakkuk (nazarî-fikrî) yönüyle de açıklamalarda bulunan Kadızâde Tâhir Efendi, tasavvufun hemen hemen bütün konularına değinmiş görünmektedir. Risâlesini müritlerinin istifadesi için yazması nedeniyle söylediklerini ayet, hadis, kelâm-ı kibâr ile desteklemiş, fazla teferruata girmeden açık ve net bir şekilde ifade etmiştir. Ancak bazen *Kasîdetü'l-Ayniye* şerhinden bazen *Kadı Beyzavî Hâşiyesi*'nden alıntılar yapması, dahası ağdalı bir dil kullanması metni oldukça müşkil hale getirmiştir.

Ancak eseri önemli kılan, elbette işlediği konular veya anlatım üslûbu değildir. Belki bu mevzuu ve diyalektiğin ilmiye içerisinde ne kadar köklü ve yaygın olduğunu göstermesidir. Şimdi eseri telîf esasına göre bölümler halinde tahlile geçebiliriz.

Birinci Bölüm Rûh-ı Muhammedî hakkındadır. Müellif, eserin daha başında şeyhi Ali Berzencî'nin *Kasîdetü'l-Ayniye* şerhinde rûh-ı Muhammedî hakkında yazdıklarını nakleder. Ona göre; Allahü Taâlâ her şeyden önce Rûh-ı Muhammedî'yi yaratmış ve onu nübüvvet sıfatıyla şereflendirmiştir. Sirâc-ı Muhammedî, münevver-i hakîkîdir. Bütün peygamberler ve evliyâlar onun bahr-ı ulûmuna, yağmur-u ilmüne muhtaçtır. Hakikat-ı Muhammediye bütün sûrî ve mânevî hakikatları câmi'dir. Hakk'ın ilk defa halk ettim dediği kalem, hakikat-ı Muhammedîdir. Hadiste "*ben Allah Taâlâ'nın tecellî nûrundan,*

mi'minlerde benim nûrumdan yaratılmıştır" buyrulmuştur. O merteye şefaate mertebesidir.

İkinci bölümde Allah'ın Rûh-u Muhammedî'yi kendi cemâlini temâşâ etmek için yarattığı anlatılır.⁽⁵²⁾

Üçüncü Bölüm; İnsanoğlu dört kısımdır; Enbiyâ *aleyhisselâm*, Evliyâ *rahimehullah*, avâm-i mü'minler, münâfik ve kâfirler.⁽⁵³⁾

Dördüncü bölüm sâlike gereken; îman ve islâmın şartlarına riâyet ederek dört mezhepten birine uygun şerîat-ı Muhammediye'ye temesük etmesidir. Sonra bâtnını temizlemek için bir mürşid-i kâmile teslim olması lâzımdır.⁽⁵⁴⁾

Beşinci Bölüm; Müellifin tarîkata girişi anlatılmaktadır.⁽⁵⁵⁾

Altıncı bölüm; *"İyyâke na'büdü ve iyyâke nestâin"* ayetinde gaybdan hitaba iltifat vardır. Kadızâde kendisinin de tasavvufa girişine vesile olan bu ayetin açıklamasını yaparken tefekkürî bir yol seçer. Ona göre ihsanda bürhan yoluyla istidlâlden, görmeden inanmadan görerek inanmaya geçiş vardır. Bu durumda akledilen gözle görülür hâle gelir. Fatihâ'da Allah'ın isimleri hakkında düşünmek, nimetleri üzerinde düşünmek gerektiğine işâret vardır. Bir hakikat yolcusu gabya, Allaha ve Rasûlüne iman edip, şerîat-ı Ahmediye'ye sarılır, Sünnet-i seniyyeye uyar, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat inancı üzerine olur, zâhir ve bâtnını kötü ahlaktan arındırır, mürşid-i kâmilin talim ettiği esmâüllaha devam eder, az yer, az içer, az uyur ve konuşursa, lisan ve kalp ile Allahın isimlerini tefekkür, Allah'ın rahmet ve nimetleri üzerine düşünürse, baş gözü açıldığı gibi kalp gözü de aydınlanır. Böylece mâkulâtı dahi kalp gözüyle tam anlamıyla idrâk eder. Vüsûl ilallâh mertebesi kendisine müyesser olur. Rahman sûresi 19. ayette zikredilen iki denizden murat baş gözü ile kalp gözü (basîret) dür. Aralarındaki berzahtan murat kalp gözü ile baş gözü arasında bulunan perdedir. Sâlik gayret ve mücâhedesine devam ederse *"vellezîne câhedû finâ lenehdiyennehüm sübülenâ"* ayetinde işâret olduğu üzere bütün perdeler kalkar. Hakki görme ve irfân mertebesine nâil olur.⁽⁵⁶⁾

Yedinci bölüm; İnsan önce insan olarak halk edilmiştir.⁽⁵⁷⁾

Sekizinci bölüm; İnsan kalp ile kalıptan müteşekkil olduğu ve ikisinin özellikleri üzerinde durulmaktadır.

Dokuzuncu bölüm; merâtib-i kalb, rûh, sır,

hafî, ahfâ mertebelerini açıklamaktadır. Yine bu bölümde nefsin özellikleri zikredilmiştir. Em-mâre, Levvâme, Mülhime, Mutmaine, Râdiye, Mardiye, Sâfiye gibi nefsin mertebeleri özellikleriyle ayetler ışığında anlatılmıştır. Kadızâde'ye göre Nefs, rûha, sırta, ahfâyâ, galib olursa sahibini esfelde bırakır, âkıbetini mahv eder.⁽⁵⁸⁾

Onuncu bölüm; kalb yani gönül hakkındadır.⁽⁵⁹⁾ Kalbe çok dönüştüğü (*halden hâle geçtiği*) için kalp denilmiştir. İnsan bedeninin tamamına hakimdir. O ıslâh olursa bütün beden ıslâh olur. Nefs, anâsır-ı erbaadan müteşekkildir. Anâsır-ı Erbaa, nefs-i nâtika ile beşe ulaşır. Bu beşin âlem-i emirde beş ulvî karşılığı vardır. Letâif-i ulviye arşın üzerinde, letâif-i süfliye arşın altındadır. Letâif-i ulviye kalp, ruh, sır, hafî, ahfâdır. Bunlar ile nefs arasında aşk vardır. Letâif-i ulviye, nefs-i nâtıkaya âşık olmuştur ama âşık mâşuka mağlub olağelmıştır.

Nefs bu letâife gâlib olduğu sürece sahibini esfelde bırakır. Bunun için nübüvve ihtiyacı olmuştur. Letâif-i ulviye sadırdadır. Ruh da onun sağında, Sır kalp yakınında, Hafî de rûha yakındır. Bu mağlûbiyetten Şer-i şerîfe yapışmakla kurtulabilir, rûhâniyet galebe gelebilir.

On birinci bölümde; her ehlullâhın kendi tarikatına göre farklı mesleği, meşrebine göre de takip ettiği sülûk şeklinin olabileceği vurgulanmaktadır.⁽⁶⁰⁾ Allah'a giden yollar mahlûkâtın adedince. Cümle yollar Rasûlüllah ile. Çünkü zikir şekillerini ashâbına o öğretmiştir. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ali, Hz. Hasan-ı Basrî vasıtasıyla gelen bu halkalardan herhangi birine yapışan kişi yine Rasûlüllah vasıtasıyla tarîk-ı ilallâha girmiş olur.

Resim 3; Eyüpsultan Türbesi (Eyüp Belediye arşivi)

On ikinci bölümde mü'minler icâzetsiz olarak kelime-i tevhîd çekemezler mi sorusu sorulmuş, yed-i tevbe almak, inâbe etmek veya zikrullah icâzeti almak lüzumlu mudur? sualine cevap aranmıştır.⁽⁶¹⁾

On üçüncü bölüm "*Lâ ilâhe illallâh*" zikrinin efdaliyeti üzerinedir.⁽⁶²⁾

On dördüncü bölüm kelime-i tevhîdin mânaları üzerinedir. Tevhid üç kısımdır. Birincisi ibâdete lâyük Allah'tan gayri hiç kimse yoktur. (*Lâ mâbûde bi'l-hakkı illallâh*). İkincisi ondan gayri maksûd yoktur (*Lâ maksûde illallâh*) Ondan gayri mevcûd yoktur. (*Lâ mevcûde bi'l-mevcûdi'l-hakîkî illallâhü'l-vâcibü'l-vücûdi lizâtihi bi zâtihi*) İsimler itibâriyle gayriyettir. Diğer mümkünâta olan vücûd âriyettir. Dil ile tevhîd, avamın tevhîdidir. Havâssın tevhîdi ise kendi vücûdunu nefy etmektir.

Kadıızâde on beşinci bölümde kelime-i tevhîdin çekilmesi esnasında nelere dikkat edileceğini açıklamıştır. Ona göre sülûkün başında olan derviş kelime-i tevhîd ile meşgul olurken tevhîdin "*lâ mâbûde bi'l-hak illallâh*" manasını düşünmelidir. Levvâme ve mülhime rütbelerine ulaştığı vakit "*lâ maksûde bi'l-maksûdi'l-hakîkî illallâh*" manasını düşünmeli, mutmaine, Râziye ve Mardiyeye, Sâfiye mertebelerinde tevhîdin "*lâ mevcûde bi'l-mevcûdi'l-hakîkî illallâh*" manasını düşünmelidir.⁽⁶³⁾

On altıncı bölüm; çeşitli kesimlerin sülûkü beyanındadır. Bu bölümde vahdet-i vücûd ve bu mertebenin özellikleri hususunda durulmaktadır. Kadıızâde'ye göre *Ene'l-Hak* davasında bulunan sâlikler iki kısımdır.⁽⁶⁴⁾

On yedinci bölümde mazhar-ı ahadiyet ve menşe-i kemâlât olan Peygamber Efendimizin rûhâniyeti hakkındadır.

On sekizinci bölüm âlemin vücûda geliş şeklini beyân eder.⁽⁶⁵⁾ Hak sübhânehû Habibinin ruh-ı mutahharını kendi nûr-u mukaddesinde cisimsiz ve renksiz olarak vücûda getirdi. O pâk nurdan sair mevcûdatı var etti. Mümkünâtın zuhûru zât-ı pâkine ait değildir. Mümkünâtın yok olmasıyla da zâtına bir zarar gelmez. Dilediğini ademden vücûda getirilir. Nûr-ı ahadiyet ilk mümkünât arasına vasıta olmak için rûh-ı Muhammedî'yi halk etti. Hak taâlâ mümkünâta vasıtasız tecellî kılrsa takat getiremezler yok olurlardı. Nûr-u Muhammedî'nin bir ciheti Cenâb-ı Hakka bir ciheti mümkünâta dönüktür. Hak taâlâdan vasıtasız aldığı feyyâzi, mümkünâta ulaş-

tırır. Hak taâlâ kendi nûrundan yarattığı Rûh-u Muhammedî'den diğer ervâh-ı enbiyâyı halk etmiş, ervâh-ı enbiyâdan ervâh-ı evliyâyı ondanda diğer mü'minleri yaratmıştır. Bütün varlığı bu şekilde var etmiştir. Cemîsinin menşei, nûr-ı pâk-i Muhammedîdir.

On dokuzuncu bölüm; sâlikin Cenâb-ı Hakka seyr ü sülûkü hakkındadır.⁽⁶⁶⁾

Yirminci bölüm; seyr ilallâh ve seyr fillâh makâmı hakkındadır.⁽⁶⁷⁾ Rûh âlem-i kurbdan âlem-i bû'da geldiği zaman yetmiş bin perde ile perdelendi. Fakat kadim dostunu yâd-u zikr edip şevkle ona müteveccih olursa, eltâf-ı ilâhiye ile o hicapları aşar, nihâyetsiz cemâle ulaşır. "*Seyr anillah*" olur. Vaki olan envâr gibi hicaplar da ortadan kalkınca "*seyr ilallâh*" olur. "*Seyr fillâh*" ile sülûkünü tamamlayıp makâm-ı mârifete ayak basar, ârif olur. Bu makamda Hak ile görür, hak ile söyler, hak ile işitir. Onu seyreden tecellisini kendinde bulur. Fenâ makâmı mev-t-i izdirârîden önce mev-t-i ihtiyârî ile şarâb-ı lâ yezâlden içip hayât-ı cavidâna erdemektir. Sâlikin vücûdunda zerre miktarı beşeriyet özelliği kalsa vahdet menziline ayak basamaz.

"Varlığından zerre kalsa ey nigâre

Mahcup olur göremezsün rûy-ı yâre"

Her kime nûr-ı sîfat tecellî kılrsa beşerî vücûdu mahv olur, görürken görmez, düşünemez olur. Aşk-ı ilâhî vicdânında cûş edip bî-ihiyâr kalır. Öyle bir mertebeye çıkar ki arş ve felekler ayağının altında kalır. Rusûm-u beşeriyet ondan tamamen münselih olur. Zaten bu makama ermeyince de insan-ı kâmil olamaz. Fenâ makamına çıktıktan sonra zât-ı bîcûn tecellî kılarsa ki asıl maksat odur. Makâm-ı fenâ da iki kısımdır. İlki vuslattan önce sıfat tecellisî ile olur. Alâmeti, kişinin zâhir ilminde kalmasıdır. İkincisi vuslattan sonra zâtî tecellînin hâsıl olmasıdır.

Yirmi birinci bölüm; tecellî-i zât hususundadır.⁽⁶⁸⁾

Yirmi ikinci bölüm; makâm-ı marifet hususundadır.⁽⁶⁹⁾

Yirmi üçüncü bölüm; etvâr-ı seb'a hakkındadır.⁽⁷⁰⁾

Yirmi dördüncü bölüm; tavrü'l-kalb hususundadır.⁽⁷¹⁾

Yirmi beşinci bölüm; Tavrü'r-rûh, mârifetullâh hakkındadır.⁽⁷²⁾

Yirmi altıncı bölüm; Maarifetullâhın yolları hususundadır. İlimden maksat mârifetullâhtır. Mârifetullâhın yolları cemî mahlûkâtın nefesleri sayıncadır. Mârifetullâh tahsîlinin yolları; meczûb, sâlik, meczûb-ü sâlik ve sâlik-i meczûb olmak üzere dört yolu vardır.

Cezbe ile olan sülûk görmeden Allâh Taâlâ'ya kulun takarrübüdür ki bilâ sây ve lâ külfet zât, sıfât ve esmâ-i ilâhiyeye muhtaç olduğu şeyleri Hak Taâlâ sırf o kula inâyetin gereği olarak takarrübüdür.⁽⁷³⁾

İkincisi sâlik-i mahzdır ki cezbesiz olan sülûktür. Hamseden murad tavrü'l-kalb, nefis, kalb, sır, rûhdur. Bu beş etvârın mâ fevki mahall-i esmâ ve sıfattır ki ona cezbe ile vâsıl olunur.

Üçüncüsü meczûb-ı sâlikdir. Meczûb-ı sâlik şu kimseye derler ki *mertebe-i şuhûdu Hakka çıktıkdan sonra yine hamse-i mürîdiyeye tenezzül eder*. Sonra yine makâm-ı şuhûda çıkıp kavuşur, ve o merteye ile müteşeref olur.

Dördüncüsü sâlik-i meczubtur. Sâlik-i meczûb şu kimsedir ki hamse-i mürîdiyede seyr edicidir. Bundan sonra sâlik-i meczûb esmâ, sıfât ve zâtta seyredicidir.

Sâlik-i meczûb ile meczûb-ı sâlikin kâmil mürşid olması câiz ve mümkün değildir. Sülûksüz meczûb-ı mahz ve cezbesiz sâlik-i mahz olmak da caiz değildir. Lâkin meczûb-ı mahz, sâlik-i mahzdan efaldır. Cezbesiz sâlik dışındakiler hilâfet ve irşâd davası ederlerse mukayyedir. Onlar kimseyi irşâd edemezler.

Yirmi yedinci bölüm; seyr maallâh, seyr ilâh, seyr anillâh ilâllâh hususundadır.⁽⁷⁴⁾

Yirmi sekizinci bölüm; Mürîdin yirmi makâm ve hasleti vardır.⁽⁷⁵⁾

İlki, mürîd şeyhinin eli üzerine tevbe etmesi, ikincisi zühddür. Üçüncüsü tecrîddir. Dördüncüsü âkide-i hâlisa, Beşinci teverru'dur, (yani mürîd gerek lokmasında gerek kisvesinde takvâ üzere olmalıdır), Altıncısı evâmîr ve nevâhî de Haktan nâşî olan zorluklara sabır, yedinci taât-ı Hak ta mücâhede, sekizincisi şecaat, dokuzuncusu bezl (Şerîatte müstahsen olan sehâvet üzere olup kimsenin malında gözü olmamasıdır.), onuncusu fütüvvettir. On birincisi sıdk, on ikincisi ilim, on üçüncüsü recâ, on dördüncüsü mülâzemet, on beşincisi akıl, on altıncısı edeb, (yani edeb hakka riâyet edip esrârullâhî ketm edip ifşâ etmemektir.), on yedincisi halka hüsn

üzere olmak, on sekizincisi teslim, on dokuzuncusu muhabbet, yirmincisi tevfidir. (yani işlerini Hak Taâlâ hazretlerine tefvîzdür)

Yirmi dokuzuncu bölüm; halvetin şartları, edepleri hususundadır.⁽⁷⁶⁾

Otuzuncu bölüm; mükâşefeler hakkındadır.⁽⁷⁷⁾ Keşf, hicabın arkasında olan kalbin idrâk edemediğini idrâk etmektir. Hicâb ise sahibinin idrâkine ve fehmine engel olan şeyler derler.

Keşf; kalb, setr-i yed, rûhî ve hafî olmak üzere beş şeyle olur.

Otuz birinci bölüm; vüsûl ilallâh hakkındadır. Fakat cismin cisme, arzın arza vusûlü ve ilmin mâlûma vusûlü gibi değildir. Allâh bu tür vusûlden münezze ve müberrâdır.⁽⁷⁸⁾

Otuz İkinci Bölüm; vâkıât hususundadır. Âlem ilimden türemedir ve sınırsızdır. Her şey kendi başına bir âlemdir. Sâlik riyâzât ve mücâhedât-ı nefse başlamakla âlem-i mülk ve melekûta geçmesi âşikâr olur. Her makâmda kendine hâlât ve vâkıât zuhûr eder. Şeyhülislâm merâtîbü'l-vücûdu; mutlak gayb âlemi, Ceberût, Melekût, âlem-i mülk (Şehâdet) olmak üzere dört mertebede açıklamakta ve böyle inanmanın faydalarını anlatmaktadır.⁽⁷⁹⁾

Otuz üçüncü bölüm; Müşâhede hakkındadır. Allahu taâlâ (*kalp gördüğünü yalanlamadı*)⁽⁸⁰⁾ Âyine gibi olan kalb-i sâlik, kelime-i tevhîdin ağırlığıyla pâk ve ârf olsa, kedurât-ı beşeriyeden arırsa, safâ-i kalbi miktarı envâr-ı gayb zâhir ve peydâ olur. Ve sülûkünün başlangıcında şimşek, levâyih ve levâmî' gibi şeyler zâhir olur. Hatta safâ-i kalbî müzdâd oldukça kanâdil ve şem' ve meş'ale gibi şeyler zâhir olur. Bundan sonra da envâr-ı mücerredeler zâhir olur. Yani hayalden hâlî ve ârf envâr zâhir olur. Bazısı yeşil bazısı beyaz ve sarı ilâ gayri zâlik nûrlar zâhir ve peydâ olur. Eğer nûr rûh ve safâ-i kalb ile imtizaç ederse nûr yeşil olur. Eğer kalb bi'l-külîye safâ ile münevver olursa şûâ-i şems gibi nûru zâhir olur. Bazen de ruh ve kalb vasıtası olmaksızın Hakk'ın nurları gelir ki o zaman sâlikten keyfiyet ve misliyyât hissi gider. Sağ-sol, aşağı-yukarı, uzaklık-yakınlık, gece-gündüz düşüncesi kalmaz.⁽⁸¹⁾

Otuz dördüncü bölüm; nefsin ma'siyet ile iştiğâli ve şeytana ittibâ hususudur.

Nefs Şeytan'a uyarak isyân ile iştiğal etse rûhta bir siyah nokta zâhir olur. Her ne zaman nefsin isyânı artsa siyah nokta da tezâyüd olur.

Hatta tamamen siyahlaşır. Sâlikten feyz kapısı kapanır Zirâ feyz-i ilâhînin iki veçhi vardır. Bir yönü âlem-i gabya, diğeri âlem-i şehâdetedir. Her bir feyz-i ilâhî ki sâlike Allâh Taâlâ hazretlerinden vâsıl olsa o feyz kalbe müeddî olur ve ondan sâir âzâya müeddî olur. Nefsin isyan ile meşgul olması sebebiyle sevâdının incilâsı zikrullâh ve tilâvet-i Kur'ân ile hâsıl olur. Müncelî olup bi'l-küllîye mütecellî olsa envâr-ı ilâhiye ile münevver olur da müşâhede-i rûhâniyye ve gaybiyye zâhir olur. ⁽⁸²⁾

Otuz beşinci bölüm; tezkiye-i nefis ve riyâzetin keyfiyeti hakkındadır. ⁽⁸³⁾ Yüksek makamlar tezkiye-i nefis, tahliye-i kalb ve tasfiye-i rûh hâsıl olmadıkça sübhân hâsıl olmaz. Maksat bi'z-zât tahliye-i rûhtur, tahliye-i rûh ise ancak tasfiye-i kalb ile hâsıl olur, tasfiye-i kalb da ancak tezkiye-i nefis ile hâsıl olur. Tezkiye-i nefis sâlikin mukaddemât vâcibesindedir.

Bazı meşâyih tezkiye-i nefis, tasfiye-i kalb ile hâsıl olur zannettiler. Zirâ tezkiye-i nefis tasfiye için uzun müddete muhtaçtır. Ammâ tasfiye-i kalbe iştigâl etse az bir müddette tezkiye-i nefis hâsıl olur. Zirâ sâlik her ne işlerse gerek hayır ve gerek şer kalbinde zâhir ve hâsıl olur.

Hatta vuslat-ı ilallâh kesret-i âmâl ile olmaz illâ ahlâk ile olur diye cemî evliyâullâh açıklama yapmıştır. Gadab ve şehvet nefsin sıfatlarıdır. Cemî evsâf-ı zemîme onlardan mütevellid olur. Hatta onların tezkiyesi onları itidâle getirmekle olur. Zirâ havâ tecâvüz eylese ondan şehvet, hırs, emel, haset, denâet, gıybet ve gayrisi tevellüd eder. Ve eğer gadap fazla olsa, kibir ve adâvet, hiddet, ucb ve kizb tevellüd eder. Ammâ eğer sıfat-ı havâ mütedil olsa nefisde hayâ, cûd, muhabbet, şefkat ve sabr zâhir olur ve dahî eğer sıfat-ı gadab mütedil olsa ondan tevazu ve ilim mürüvvet, kanaat ve bezl zâhir olur. Eğer bu nefsin iki sıfatı mütedil olsa tezkiye hâsıl olur.

Otuz altıncı bölüm; Tahliye-i rûh hususundadır. ⁽⁸⁴⁾

Otuz yedinci bölüm; Mârifetullâh ve mârifetü'n-nefis hususundadır. ⁽⁸⁵⁾ Mârifetullâhi taâlâ mârifet-i nefse mütevekkıftır. Seyyid Ali Berzençî'ye soruldu ki; insân rûhunu bu cesede koymanın sırrı nedir? Bu latife-i lâhûtiyyeyi kesâfet-i nâsûtiyyeye yerleştirmenin nedeni nedir? Bunun cevabı "men arafe nefsehû fekad arafe rabbehû" hadîsi şerîfinin esrârındandır" diye cevap verdi. Hadiste bunun on delili bulunmaktadır.

İlk delil odur ki bu vücûd-ı insânî ve hey-

kel-i cismânî ki anâsır-ı erbaadan mürekkebdir, müdebbire muhtaçtır ki tedbir eyleye, bir muharrike muhtaçtır ki tahrik eyleye işte o müdeb- bir ve muharrik rûhtur.

İkinci delil, cesed-i insâniye de müdebbir ve muharrik bir olduysa ki rûhtur; bu âlemin de müdebbiri birdir ve o Allâh Taâlâ hazretleridir.

Üçüncü delil odur ki cesed ancak rûhun irâdesiyle müteharrik oluyor o zaman bu âlem belki bir zerre ancak Allâhu taâlâ hazretlerinin kaza ve kaderiyle müteharrik olur.

Dördüncü delil, cesedde hareket ancak rûhun ilmi ve ona şûru ile oluyorsa Allâh taâlâ cemî eşyâyı âlimdir. Arzda ve semevâtta zerre miktarı şey ilminin dışında değildir.

Beşinci delil, bu âlemde cesed-i kesîfe rûhtan daha yakın bir şey yoksa Allâh Taâlâ hazretlerin daha yakın hiçbir şey yok demektir. Nitekim "bir ona şah damarından daha yakınız" ⁽⁸⁶⁾ buyurulmuştur.

Altıncı delil, cesedin varlığıyla o rûh mevcûd olduysa ve cesed yok olduktan sonra mevcûd olmaya devam ediyorsa Allâh bu âlemi halk etmezden evvel mevcûd idi, yine bu âlem fânî olduktan sonra da mevcut olacaktır, zîra evvel ve âhir odur.

Yedinci delil, rûhun cesetteki keyfiyeti bilinmiyorsa Hak Taâlâ hazretleri de keyfiyetten mukaddes ve münezzehtir.

Sekizinci delil, rûhun cesetteki ayniyet ve mekânı bilinmiyorsa Allâh taâlâ hazretleri ayniyet ve tahayyülden müberrâdır ve münezzehtir, eşyalardan bir şeye hulûl etmez. Hulûlden münezzehtir gerek hulûl-i serayâi gerek hulûl-i civârî ile olsun. Yine Allâh hiç bir şeyden hâlî de değildir.

Dokuzuncu delil, rûh cesette his olunmayıp ve mes dahî olmayıp bunlardan ârî oluyorsa ⁽⁸⁷⁾ Allâh Taâlâ mes ve his olmaktan münezzehtir ve müberrâdır.

Onucu delil odur, rûh cesette âsâr ile bilinmez ve suver ile temsil olunmuyorsa, Allâh'ı da ebsâr idrâk edemez, onu efkâr ihâta edemez. Güneş ve Ay ona teşbîh olunamaz. Zikredilen on delilden anlaşılacak hakâik ve dakâik "men arafe nefsehû fekad arafe rabbehû" hadîsinin mânalarının esrârındandır. Buna mârifet derler. Nefsinin ve rûhunun böyle bilmek, Allâh'ı böyle bilmek mârifetullâhtır. Sâhibine de ârif billâh derler. Şu

kadar var ki Allâh'ı böyle bilmek nefsanîyettir ve muhabbettir.

Maksadımız ârifin-i muhakkıkîni tezyîf değildir. Muradımız ârifin-i billâhın birbirinin hakikatini tebyindir. Âlim billâhtan her birinin mâhiyetini tâyindir. Lâkin ilm-i billâh mârifetullâhın verâsındadır. Zira ilm-i billâh gayri mâlûmi'l-fikrîdir. Yani ilm-i billâh fikir, nazârîye ve akıl ile bilinmez. Bu makâm *makâm-ı ümmîdir*.

Otuz Sekizinci Bölüm; Efrâd-u evliyâullâh hususundadır. (88)

Ayette "*Nice adamlar vardır ki onları ne ticaret, ne de alış veriş Allah'ı anmaktan alkoymaz*"⁽⁸⁹⁾ Rasûlüllâh aleyhisselâm da "*benim dostlarım izzet kanatlarının altındadır, onları benden gayri kimse bilemez*" buyurmuştur. Binlerce evliyâullâhtan bazı meşhurlar vardır ki onları herkes bilir. Binlerce envâr u hakâyik, mükâşefât ve hâlât onlarda görünür. Bu makâma *telvîn* derler. Visâlullâha vâsil olanların makâmına da *temkîn* derler. Gerçi makâm-ı temkînin nihâyeti yoktur. Allâh'ın makâm-ı temkînine vâsil olan dostları gizlidir. Onları Allâh'tan gayri bilemez. Sorulursa ki binlerce evliyâullâhın çok meşhurları vardır, onların makâmları makâm-ı temkîn olduğundan kat'a şüphe yoktur. Cevabı budur ki onların bazıları bazı müritleri terbiyeye Allah tarafından memûr olduklarından makâm-ı telvîne çekerler. Sonra da makâm-ı telvinde karar kılarlar.

Diğer bir cevap ta şöyledir; velî dedikleri onların bedenleri, onların ulûm-ı zâhireleri değildir. Belki o cenâb-ı akdesten feyz olan envâr-ı ilâhiyedir ki ona latife-i hakîkiye denilir. Hakîkatta velî olup Allâhın dostu olan odur, onu da Allâhtan gayri kimse bilemez meğer ki kendi gibi o makâma yetişen ve kendi mertebesinde olan şahıslar bilir.

Seyyid Ali Berzencî buyururlar ki ehli'sünnet akâidine göre velînin kerâmeti zâhir olmaz ve görünmez. Ancak kendi misli ve kendi derecesinde olan velîye görünür. Gerçi zâhirde halkla karıştırlar ammâ bâtında Haktan gayriye bîgânelerdir. Bunlardan bazıları olur ki halkla kelâm ederken diyâr-ı âhirde başka bir sûrette bulunurlar. Hatta *Fetevâ-yı Behçe'* de evliyâullâhtan olan kimseler bir anda çok uzak mesâfeye gider ve gelirler diye îtikâd etmenin câiz olduğu yazılıdır.

Bunların cismi bir mertebede letâfet kesb eder ki⁽⁹⁰⁾ onlara rû'yet taallük etmez. Cisimleri de rûhlarına tâbi olur. Beyt:

"*Niceler can verdi cisme yetti
Niceler cismini pür-nûr etti*"

İnsanlar arasında bir tâife vardır ki halk içindedir de halk onları görmez, deryâ onlara mekân olur, her nereye yönelseler yol olur, nârda gezerler ateş yakmaz olur. Zirâ cisimleri rûhânîdir. Bu haller ekser *büdelâ* olanlarda olur. Bazı şeyhler "*Hak taâlânın hâssaten her ismine mazhar düşmüş velî gelmiştir, bunları saymak mümkün değildir, ammâ meşâyih-i kirâm keşf ile bilir*" şeklinde inanmıştır.

Peygamberimizin mucizelerinin bazıları hissî ise de çoğunluğu aklîdir. Ümmet-i Muhâmmedin zekâ, akıl ve fehm-i kemâl-ı kudreti fazla olduğu, Muhâmmed (as)'ın şerîati kıyamete kadar bâki olduğu için basîret sahibleri görsün diye mucizât-ı akliye ile mümtaz oldu. Hatta onun ümmetinden evliyâ olanlardan zuhûr eden kerâmât de cümle mucizelerindedir.⁽⁹¹⁾

Mucizât-ı hissiyenin örneği Mûsâ aleyhisselâmın âsâsı, Hz. Salih aleyhisselâmın devesi, Hz. Süleyman aleyhisselâmın hâtemi ve havada tasarrufu, Hz. İbrâhim aleyhisselâmın ateşte tasarrufu gibidir. Hiçbir velî yoktur ki elbette Enbiyâ aleyhisselâmdan birinin kademindedir. Muhâmmed Mustafa'nın kademi üzerine olan velilerin çoğunun kerâmeti akliyedir. Kıyamete kadar bâkîdir.

Bunun misâli Hz. Şeyh Abdulkâdir Gîlânî hazretlerinin kerametleri gibidir. Hz. Şeyh der ki; bizden önce ve bizim dışımızda evliyâ hazerâtı *sâir-i nâs üzere güneş gibidir. Lâkin sonra gurûb eder, bana Allâh zü'l-celâl bir inâyet ve kerem buyurmuştur ki ceddîm Muhâmmedeni'l-Mustafa'nın kademi üzere olduğumdan benim şemsim⁽⁹²⁾ batmaz yani ben kutbiyetten azl olmam*. Yani hazreti şeyhin tarîkati zayıflamaz, kıyamete kadar bâkîdir. O'nun ki hariç bütün evliyâullâhın tarîkati zamanla zayıflayacaktır.

Bazı velîler de sâir enbiyâ-ı kirâmdan birinin kademinde olduysa o velînin kerâmeti hissîdir. Yani aklî değildir. Gözle müşâhede olunur; bazı velîleri ateşin yakmaması, aslan, kaplan ve benzeri yırtıcı hayvanın itaat etmesi, tayy-i zamân ve mekân, suya batmama gibidir.⁽⁹³⁾

Otuz dokuzuncu bölüm; Tertip üzere evliyâullâhın ahvâli hakkındadır.⁽⁹⁴⁾

Kırkinci bölüm; Kutb-i âlem hakkındadır.⁽⁹⁵⁾ Gavsü'l-âzam denilen şahsın ismi Abdullâhtır. Kalbi İsrâfil aleyhisselâm kalbi üzerinedir. Nefh-

i sûr-i mâneviye ve nesîm-i esrâr-ı rabbâniye nefh eder. Bunun menzili evliyâullâh arasında nokta gibidir ki daire-i salâh-ı âlem onun merkezindedir. Rasûl-i ekrem (sav.) rûh-ı pâkine âyine düşüp vâris-i mânevî olmuştur. Hak taâlânın zât-ı biçûnuna ve cemî sıfatına mazhar düşmüştür ki Hak taâlâ kutbu devr ettirir, erkân-ı dünyâda güneş devr ettiği gibi. Ufuk-ı semâda cemî evliyâ bunun tasarrufundadır ki hepsine Haktan feyz Kutb-ı âlemin vâsıtasıyla tecellî eder.

Ali el-Berzencî *Kasîdetü'l-Ayniye* şerhinde bu makâmı güzel açıklamıştır. Ona göre Gavs-ı âzam dedikleri zât-ı âlî-kâdr Rasûlullâh (sav.) hazretlerinin nâibidir. Gavs Hak taâlânın cemâl ve celâl cihetinden tecellînin mahallidir. Mahal-i beytütet eylediği makâm, Kâbe-i mükerremenin üstü ve sathıdır. Gavs, cemî enâmın teveccühüne illettir. Taksîm-i erzâk ve taksîm u tavzî-u belâyı, cümle halâyık üzere Allâh Taâlâ'nın emriyle ve izniyle yapar.

Kutub diye şol kimseye derler ki üzerine âlemin dâiresi dâir olur. Lâkin kutbu'l-aktâb cümlesinin merkezidir. Bu yedi kutubtan her bir ekâlîm-i seb'adan bir iklim tasarruf ve hükm eder. Bu yedi kutubdan herbiri için melekût-u semâvâtta ve arzda tasarruf vardır. Bazısı Zühâl'in tasarruf ve hükmüyle tasarruf eder. Bazı felek Müşteri tasarrufu ve hükmüyle tasarruf eder. Bazı felek Merih tasarrufu ile tasarruf eder. Bazısı felek Şems'in tasarrufu ile tasarruf eder. Bazısı felek Zühre tasarrufu ile tasarruf eder. Bazı felek Kamer'in tasarrufu ile tasarruf ve hükm eder. Bunlara efrâd-ı vâsılın derler. Onların hükmü kutublardan hâriçtir. Bunlar herkes gibi gayru'llâha mültefit değillerdir.

Kırk birinci bölüm; Mürîd ile şeyhi arasında olan râbîta-i tâmmе, alâka-i kâmile ve inâbenin şartları gibi bölümler içermekte ilâhiler ve dua ile nihâyete ermektedir.⁽⁹⁶⁾

Kaynaklar

- AHMED LÜTFİ, *Târih-i Lütfî*, I, İstanbul 1328
 ABDÜLKADİROĞLU, A.- Tatçı, M. *Dîvan* (Gereledi Şeyh Mustafa Rûmî Efendi), Ankara 1998.
 ABDURRAHMAN ŞEREF, *Târih Muhasebeleri*, Ankara 1985.
 AHMED CEVDET, *Târih-i Cevdet*, XII, İstanbul 1309.
 AHMED MUHYİDDİN, *Tomar-ı Tekâyü*, (özel nüsha).
 AHMED RIFKİ, *Bektâşî Sırrı*, c.II, İstanbul 1327.
 AKSOY, Hasan, "Enis Receb Dede", *DİA*, XI.
 AKTEPE, Münir "Esad Efendi, Vassâfzâde", *DİA*, XI.
 ALBAYRAK, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c. I.
 ALGAR, Hamit, "Hâlid-i Bağdâdî", *DİA*, XV, 284.
 ALTUNSU, Abdulkâdir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara 1972.
 AŞKAR, Mustafa, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücd Anlayışı*, Ankara 1993.
 "Osmanlı Devletinde Âlim-Mutasavvıf Prototipi Olarak; İlk Şeyhülislam Molla Fenârî ve Tasavvuf anlayış", *AÜF Dergisi*, c.XXXVII, Ankara 1997.

- AYVANSARAYI, Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevâmi*, İstanbul 1281, c.II/I.
 AZAMAT, Nihat "Çerkeşi Mustafa Efendi", *DİA*, VIII.
 BAYRAKTAR, Mehmet, *Dâvûdu'l-Kayserî*, (Kayserili Dâvûd) Ankara 1988.
 BİLGE, Mustafa L. "Ârif Hikmet Bey", *DİA*, III.
 BURSALI Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, c.I.
 BUZZINAR, Tüfan, "Esad Efendi", *DİA*, 11.
 Danişmend, *Kronoloji*, IV.
 DOĞAN, M. Nur, "İshak Efendi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1986-1993, sy. 26.
 ELGİN, Necati "Konya Mevlânâ Dergâhına Ma'nen ve Maddeten Hizmeti olan Mevlâvî; Şeyhülislam Mehmed Sâhib (Pirizâde)", *Çağrı Dergisi*, sy. 68, Eylül 1963.
 GÖLPINARLI, Abdülhakî, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1992 (tıpkı basım)
 İBNÜLEMİN, Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, XII/I, İstanbul 1930-4.
 , *Son Hattatlar*, 500-503.
 İBRAHİM FAHREDDİN EFENDİ, *Envâr-ı Pîr Nûreddin*, IV, (İSAM fotokopi nüsha) 153.
 İlimiye Sahnâmesi, s. 472;
 İpşirli, Mehmet "Feyzullah Efendi, Seyyid", *DİA*, c. XII.
 —, "Kadzâde Mehmed Tâhir", *DİA*, XXIV.
 —, "Kadzâde Mehmed Tâhir", *DİA*, XXIV.
 —, "Çatalca Ali efendi", *DİA*, c. VIII.
 —, "Abdurrahman Nesib Efendi", *DİA*, I.
 —, "Ahmed Muhtar Beyefendi", *DİA*, II.
 —, "Ahmed Muhtar Efendi", *DİA*, II.
 —, "Âşir Efendi", *DİA*, IV.
 —, "Dâmâdzâde Ahmed Efendi", *DİA*, VIII.
 —, M. Uzun, "Bahâî Mehmed Efendi", *DİA*, c. IV,
 KADIZÂDE Mehmed Tâhir *Risâletü'n-nûriye min tarikati'l-aliyye* İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, nr. 401.
 KAVAS, A., "Mehmed Sahib Molla", *OA*, 2.
 LEVY, A., "The Ottoman Ulema and The Military Reforms of Sultan Mahmud II", *AAS*, VII (1971),
 ARSLAN, Mehmed "Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebi Bir Metin: Aynî'nin Manzum Nusretnamesi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 3, Sivas 1996,
 MEHMED SÜREYYÂ, *Sicil-i Osmânî*, IV / I, İstanbul 1308-15.
 MEHMED ŞEMSEDDİN, *Yâdigâr-ı Şemsi*, (haz. M. Kara-K. Atlansoy) Bursa 1997.
 Muhyî, *Menâkıb-ı Gülşenî*, s. 402-403;
 MUSLU, Ramazan, *XVIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, (Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE 2002)
 MÜSTAKİMZÂDE, Süleyman Sadedin, *Dehatü'l-meşâyih*, İstanbul 1978.
 MÜSTAKİMZÂDE, Süleyman Sadedin, *Risâle-i Menâkıb-ı Melâmiyye*, Sül. Ktp. Nâfiz Paşa, nr. 1164.
 ÖNGÖREN, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul 2000.
 ÖZCAN, Abdülkadir, "Asım Efendi, Çelebizâde", *DİA*, III.
 SAHAFLAR ŞEYHİZÂDE Esad Efendi, *Tarih* (haz. Ziya Yılmazzer), İst.2000.
 ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kâmûs-ı Âlâm*, İstanbul 1306-16.
 TANMAN, Baha, "Murad Buhari Tekkesi", *DBİA*, V.
 TAŞKÖPRÜLÜZÂDE İsmâüddin Ahmed, *eş-Şakâiku'n-nümâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, (nşr. O. Suphi Furat) İstanbul 1985.
 TIMURTAŞ, Kadri, *Kilis Tarihi*, İstanbul 1932.
 UZUNÇARŞILL, İ. Hakka, , *Osmanlı Tarihi*, IV/II, Ankara 1983., *Kapıkulu Ocakları*, I.
 VASSÂF, Hüseyin, *Sefîne-i evliyâ-yı evbrâr fi şerh-i Esmâr-ı esrâr*, SÜL. Ktp. Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309, III/V.
 YILMAZ, H. Kâmil, *Aziz Mahmud Hüddâyi ve Celvetiye Tarikatı*, İstanbul 1982.
 YILMAZ, Necdet *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul 1991.
 YÜCER, Hür Mahmut *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, (Basılmamış Doktora Tezi MÜSBE) İstanbul 2002.

Dipnotlar

- (1) Zahirî ve batınî eğitim metotları, süreçleri, sonuçları üzerine bir takım tartışmalar yapılmaktadır ki bu meseleye iki farklı bakış açısını yansıtmaktadır. Meselâ tasavvufa "Sosyal Tarih Perspektifi" açısından bakanlar onu; "Eski İslam öncesi mistik kültürlerle temas sonucu oluşan bir sentez, bir tepki hareketi", dolayısıyla ârifî sonradan çıkmış tâli bir unsur şeklinde değerlendirmektedir. Yine bu gruba göre sırf medrese ilimleriyle uğraşmak devlet için aslı unsurdur, Osmanlı devleti de genelde onu ön planda tutmuştur. (Bkz. A. Yaşar Ocak, "İslam, Tasavvuf ve Tarikatlar", Türkiye Günlüğü, sy. 45, Mart-Nisan 1997, s. 7.) Olaya "Evrensel inhitat" problemi çerçevesinde değerlendirenler ise; altın çağların aksine son dönemlerde müstakil bir kimlik olmayan "fakih'in ârifî kimliğinden koparak bağımsız bir kimlik haline geldiği, başna buyruklaştığı neticede dünyevileşerek kısırlaştığını söylerler. Evrensel inhitat probleminin bizim hususî tecrübemizdeki bu seyrinin öncü tezahürü olan rif'in Fakih'e ve Fakih'in de ricâl'in devlete tâbi kılınması süreci peşinden kaçınılmaz bir şekilde devlet mekanizmasını Şeyhülislam üzerinde, Şeyhülislamda meşâyih üzerinde kuracağı tahakküm sonuçlarını vermiştir. Mahmud Erol Kılıç, "Yedi Tepeli Şehirin Tekkeleri", İstanbul Armağanı 3, İstanbul 1997, ss. 260-61.

- (2) Dâvud-ı Kayserî ve kaynaklar için bkz. Mehmet Bayraktar, Dâvûdu'l-Kayserî, (Kayserili Dâvûd) Ankara 1988. Dâvud el-Kayserî, er-Resâil, haz.Mehmet Bayraktar, (Kayserî BB. Yayınları) Kayserî 1997.

- (3) İslam tarihi boyunca "Şeyhülislam" tabiri kullanılmakla beraber sadece hürmet ifade eden ilmi bir ünvanın ileri geçmediği bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde ise Şeyhülislam ilmiye rütbesinin en üst mertebesine çıkan âlimler arasından padişah tarafından tayin edilirdi. Bu göreve ilk defa II. Murad zamanında (ö. 855/1451) Molla Fenârî atanmıştır. Molla Fenârî ve kaynaklar için bkz. Mustafa Aşkar, Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücdî Anlayışı, Ankara 1993, a.m.f., "Osmanlı Devletinde İlim-Mutasavvîf Prototipi Olarak; İlk Şeyhülislam Molla Fenârî ve Tasavvuf anlayışı", AÜF Dergisi, c.XXXVII, Ankara 1997, ss. 385-401.
- (4) Zebillî Ali Efendi (Müftî Ali Cemâlî, ö.932/1526) Şeyh Vefâ'ya müntesiptir. Ali Efendi ülemâ ve meşâyih arasında kavgaya sebebiyet veren "devran" ile "zikir" hususunda verdiği müspet fetvaların yanı sıra, bir de risâle kaleme almış ve risâlede süfleri savunmuştur. Taşköprülüzâde İsmâüddin Ahmed, eş-Şakâikü'n-nümânîyye fi ülemâ'î d-devletü'l-Osmâniyye, (nşr. O. Suphi Fırat) İstanbul 1985, s. 288; Müstakimzâde, Devhatü'l-meşâyih, İstanbul 1978, s. 15; Bursalı, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, c.I, s. 320; Hüseyin Vassâf, Sefîne-i evliyâ-yı ebrâr fi şerh-i Esmâr-i esrâr, SÜL. Ktp. Yazma Başlıklar, nr. 2305-2309, III/V, I, 274; Reşat Öngören, Osmanlılarda Tasavvuf, İstanbul 2000, s. 343.
- (5) Başlangıçta özellikle Halvetîlere karşı katı tutumuyla tanınan İbn Kemâl'in de (Şemseddin Ahmed ö. 940/1534) sonraları "Hakikat-ı Muhammediye", "Nür-i Muhammedî" gibi tasavvufî kozmik izah tarzını benimsediği, Şeyh Sünbül Sinan (ö.936/1529) ile şahsi dostluk geliştirdiği hatta vefatına tarih düştürüp cenaze namazını kıldırıldığı, Şeyh İbrahim Gülşenî (ö.940/1533-34) ye intisab ettiği rivayetleri bulunmaktadır. Muhyî, Menâkıb-ı Gülşenî, s. 402-403; Vassâf, Sefîne, 112; Öngören, a.g.e., s. 346.
- (6) Osmanlı'nın en nüfuzlu şeyhülislamlarından biri olan Ebussuud Efendi (ö.982/1574), Bayramiyye'nin ileri gelineerinden Muhyiddin Yavsî'nin (ö.920/1514) oğludur. Yavsî Baba Tekkesi'nde dünyaya gelmiş, babasından ser'î ilimleri tahsil etmiş, babasının yerine geçen halifesi Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö.952/1545)'den Bayramiyye icâzeti almış, Eyyüp'te bir zaviye yaptırmıştır. Şemseddin Sâmî, Kâmiüsü'l-âlam, I, 722; Öngören, a.g.e., s. 349. Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Fetvalar, (Haz. Muzaffer Arabul) İstanbul 1978.
- (7) Müstakimzâde'nin rivâyetine göre Şeyhülislam Ebülveymânî Mustafa Efendi (ö.1015/1606) İdris-i Muhtef'nin bağlanıncıdır. Müstakimzâde, Risâle-i Menâkıb-ı Melâmiyye, Sül. Ktp. Nâfiz Paşa, nr. 1164, vr. 44a; Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, İstanbul 1991, s. 453.
- (8) Bayrâmî Melâmlerinden olan bir başka şeyhülislam da Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi (ö.1124/1712) dir. Paşmakçızâde Bursalı Mehmed Haşim Efendi (ö.1088/1677) ye bağlanmış, şeyhinin vefatından sonra Melâmî kutbu olarak ünlenmiştir. Melâmler tarafından "Seyyid Ali Sultan" olarak tanınmaktadır. Paşmakçızâde, Sultan III. Ahmed (1703-1730) üzerinde etkili olmuş ve özellikle bu nüfuzunu kullanarak Melâmîliği bürokrasi içinde aktif bir konuma getirmiştir. (A. Gölpinarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, İstanbul 1992 (tpk basım), s. 163; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV/II, s. 457; N. Yılmaz, a.g.e., s. 455.) Bir başka rivâyete göre ise o, tarikât olarak Nakşibendî, meşrep olarak Melâmî (Hamzavî)'dir. Ramazan Muslu, XVIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf, (Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE 2002) ss. 464-484
- (9) Şeyhülislam Hocaizâde Mehmed Es'ad Efendi (ö.1034/1625) ise Aziz Mahmud Hüdayî Efendi'ye bağlanmış hatta hilâfeti almış. Hocaizâde'nin Hz. Hüdayî ile yakınlığı babaların zamanında başlamış, babasının ve ağabeyisinin cenâze namazını da Hz. Hüdayî kıldırması. H. Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdayî ve Celvetiye Tarikatı, İstanbul 1982, s. 137; Necdet Yılmaz, a.g.e., s. 453.
- (10) Şeyhülislam Yahyâ Efendi (ö.1053/1644) ve Bahâyî Efendi (ö.1064/1654) Galata Mevlevihânesi postnişini den Dede'nin bağlanıncıdır. Muhiiddin Arabî'nin eserleriyle ilgilenen Bahâyî Efendi'nin soyu, Şâh-ı Nakşibend Bahâeddin Efendi'ye dayandığı için Nakşî icâzetine de sahip olduğu rivâyet edilmiştir. N.Yılmaz, a.g.e., s. 454; M. İpsirli-M. Uzun, "Bahâî Mehmed Efendi", DİA, c. IV, ss. 363-364;
- (11) Kırk üç yaşında şeyhülislam olup bu makâmında on iki yıl kalan Çatalcalı Ali Efendi (1103/1692) de Nakşibendî tarikâtına müntesiptir. Babası Alâiyeli Ali Efendi'nin şeyhlik yaptığı Çatalca'daki tekkesinde doğmuştur. Tasavvufî eserlere ve çevrelere duyduğu yakınlık yetiştiği ortamın ve aldığı eğitimin etkisiyle olmalı ki "mecmaul-bahreyn" (iki deryanın birleştiği yer) nâmıyla ünlenmiştir. M. İpsirli, "Çatalcalı Ali Efendi", DİA, c. VIII, s. 234; N. Yılmaz, aynı yer.
- (12) M. İpsirli, "Fezullah Efendi, Seyyid", DİA, c. XII, s. 527; N. Yılmaz, aynı yer.
- (13) Dâmadzâde Ahmed Efendi, Nakşibendî şeyhlerinden Murad Efendi'ye müntesip bir şeyhülislamdır. Babası tarafından Eyüb Nişancası'nda yaptırılmış olan medreseye Nakşibendî meşihat koydurmuş ve burayı Şeyh Murad Efendi tarafından irşad hizmetlerinde kullanılmak üzere vakfetmiştir. (H. Ayvansarıyî, Hadika, İstanbul 1281, c.II/I, s. 292.) Ahmed Efendi, 1154/1741'de vefât etmiş ve tekkede medfun bulunan babasının yanına defnedilmiştir. XVIII. Ülemâ tasavvufî münasebetleri için bkz. Ramazan Muslu, XVIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf, (Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE 2002) ss. 464-484.
- (14) Bursalı, a.g.e., I, 236; M. Nur Doğan, "İshak Efendi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 1986-1993, sy. 26, s. 235-262; R. Muslu, a.g.e., s. 466.
- (15) Şeyhülislam Hacı Veliyyüddin Efendi (ö.1182/1768) de, Murad Buhârî Tekkesi'ne mescid-tevhidhâne inşa ettirmiştir. (Ayvansarıyî, a.g.e., I, 292; Tanman, "Murad Buhârî Tekkesi", DBİA, V, 514) Salihzâde Mehmed Emin Efendi (ö.1190/1776), (Mehmed Emin Efendi, 1191/1777'de vefât etmiş ve cenâze namazını Eşrefoğlu Abdülkâdir Efendi kıldırması. bk. M. Süreyyâ, Sicil-i Osmânî, IV/ I, İstanbul 1308-15, s. 411.) cömert, fukaraya müşfik ve ihlas sahibi bir şeyhülislamdır. Murad Buhârî Tekkesi'ne, Hatm-i hâceğân yapılması için vakıf geliri tahsis etmiştir. Süreyyâ, a.g.e., I, 411; Uzunçarşılı, a.g.e., IV/II, 497; Ramazan Muslu, a.g.e., s. 466.
- (16) Vassâf, a.g.e., II, 41; R. Muslu, a.g.e., s. 467.
- (17) Bursalı, a.g.e., I, 342.
- (18) Abdülkâdir Özcan, "Asım Efendi, Çelebizâde", DİA, III, 477-478. XVIII. asrın önemli şeyhlerinden Receb Dede'den istifâde edip feyz almıştır. Bursalı, a.g.e., I, 32; Hasan Aksoy, "Enis Receb Dede", DİA, XI, 241; Ramazan Muslu, a.g.e., s. 466
- (19) Bursalı, a.g.e., II, 113; Uzunçarşılı, a.g.e., IV/II, 493; R. Muslu, a.g.e., s. 466.
- (20) Şeyhülislam Vassâfzâde Esad Efendi (ö.1192/1778) de intisabı bilinmemekle birlikte tasavvufî meylli şeyhülislamlardandır. (Münir Aktepe, "Esad Efendi, Vassâfzâde", DİA, XI, 347.) Osmanlı devrinin doksan dördüncü Şeyhülislamı olan Summânî (Samânî)zâde Ömer Hultisi Efendi (1227/1812) Fatih Camii yakınında hücreler, Cuma namazı kılınmak üzere mescit ve bir Kalenderhâne yaptırmıştır. Kime intisab ettiği bilinmeyen Şeyhülislamın, Nakşibendî mensuplarına da yemek yemeleri için imârethâne vakfettiği kaydedilmektedir. Şeyh Resmî Mahallesi, Otlukçu Yokusu Sokakı'nda bulunan Nakşibendî Dergâhı'nda Silistreli Şeyh Seyyid Mustafa ve İbrahim Sırrî Nakşibendî,
- K. dirî (ö.1252/1836) Efendiler postnişin olmuştur. (Özdamar, a.g.e., s. 91) Şeyh Tevfik Efendi'nin bir tarih beyyiti için bkz. I. Fahreddin, Envâr-ı Pir Nûreddin, IV, (İSAM fotokopi nüsha) 153.
- (21) M. Şemseddin, Yâdigâr-i Şemsi, (Haz. M. Kara-K. Atlansoy) Bursa 1997, s. 168. XIX. Asır'da ülemâ-meşâyih münasebetleri için bkz. Hür Mahmut Yücer, XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf, (Basılmamış doktora tezi MÜSBE) İstanbul 2002, ss. 507-515.
- (22) İbnülemin, Son Hattatlar, 647; H. Mahmut Yücer, aynı yer.
- (23) Vassâf, Sefîne, II, 105.
- (24) Altunso, a.g.e., s. 196-197; H. Mahmut Yücer, aynı yer.
- (25) Akşehirli Hasan Fehmi Efendi (1298/1880) de İbn Arabî muhibbi olması nedeniyle eserleriyle ilgilenmiş ve Serh-u alâ Salât-i Feyziyye li'ş-Şeyh İbn Arabî, Risâle fi keyfiyyet-i İmân-ı Fıravn adlı şerhleri kaleme almıştır. Altunso, a.g.e., 200; H. Mahmut Yücer, aynı yer.
- (26) Vefat etmeden önce eğer çocuğu erkek olursa Aziz Mahmud Hüdayî sitânesi şeyhi ve kendi şeyhi Abdurrahman Nesib Efendi'nin adının verilmesini vasiyet etmiştir. 1863'de İstanbul'a gelerek Fatih dersânlardan Mustafa Şevket Efendi'nin derslerini takip etmiştir. Daha sonra muhtelif memuriyetlerde ve hocalıkta bulunmuştur. R. Serin, a.g.e., s. 385-6.
- (27) İlmîyye Salnâmesi, s. 628; S. Albayrak, Son Devir Osmanlı Ülemâsi, c. I, s. 48; EA, I, 226. Rifâiyye Tarikatı'ndan Liphovalı Şeyh Mehmed Resmî Efendi'nin derslerine devam etmiş, Gülşeniyye tarikâtından Edirneli Şerefüddin Şuayb Efendi'den seyr ü sülûkünü tamamlamıştır. İbn Arabî'ye "candan müştâk" olan şeyhülislam Füstûsü'l-Hikem'den çevirdiği altmış iki adet hikemi yayınlamıştır. Ayrıca Müntehabâtı Tercümân-ı Hakikat gazetesinde nesretmiştir. Altunso, a.g.e., 240; Mehmed İpsirli, "Abdurrahman Nesib Efendi", DİA, I, 169.
- (28) Kadri, Kilis Tarihi, İstanbul 1932, s. 146-47; H. Mahmut Yücer, aynı yer.
- (29) İlmîyye Salnâmesi, 609-612; Abdurrahman Şeref, Tarih Musahabeleri, (Ankara 1985), s. 249-250; İbnülemin, Son Sadrazamlar, 692, 910, 1016; Altunso, a.g.e., 212-213; Tüfan Buzpınar, "Esad Efendi", DİA, II, 346. Üryânizâde'nin Kuzguncuk'ta Nakkaş mezarlığı karşısında sahilde yaptırdığı bir camisi bulunmaktadır bkz. Abdurrahman Şeref, Tarih Musahabeleri, (Ankara 1985), s. 249-250
- (30) Sefîne-i Evliyâ'da Beşiktaş Yahyâ Efendi Dergâhı şeyhi Hasan Hayri Efendi (ö.1338/1920)'nin biyografisi anlatılırken onun Şeyhülislam Dürrizzâde Abdullah Efendi'den sırr-ı irşâdı almış olduğunu belirtir. Ancak Dürrizzâde'nin kimden tarikât aldığı veya başka kimleri yetiştirdiği anlaşılabilir. Vassâf, a.g.e., II, s. 73,74.
- (31) Mesela Bursa'da başlayan tartışmaları sonlandırmak ve saçılan fikirleri izale için Bursa müftüsü Uşâkî Hacı İbrahim Efendi evliyalıhah makam ve mertebelerini açıklayan bir risâle kaleme almış, ayrıca Kazaker ve MM. Nazırı olan Çerkeşbeyzâde Hak Tevfik Efendi 1317/1899'de Levâihü'l-Kudsîyye adıyla bir risâle yazarak evliyalıhah hakkındaki bâtlı fikirlere cevap vermiştir. Şemsî, Yâdigâr, s. 591-592.
- (32) Şeyhülislam Pirizâde Mehmed Sahib Molla (1838-1328/1910) önce Beşiktaş Mevlevihânesi şeyhi Hasan Nâzîf Dede'den el almış, seyr ü sülûkünü Osman Salâhaddin Dede'den tamamlamıştır. V. Murad döneminde Damat Mahmud Celâleddin Paşa öncülüğünde, içinde Osman Salâhaddin Dede'nin de bulunduğu Abdülhamid II'ni tahta çıkarılması için çalışan grupta yer almış ve zaman zaman Yenikapı Dergâhı'nda yapılan toplantılara iştirak etmiştir. Altunso, a.g.e., 226-229; A. Kavas, "Mehmed Sahib Molla", OA, 2, 183-184. Necati Elgin, "Konya Mevlânâ Dergâhına Ma'nen ve Maddeten Hizmetleri olan Mevlevî; Şeyhülislam Mehmed Sahib (Pirizâde)", Çağrı Dergisi, sy. 68, Eylül 1963, s. 8-10.
- (33) XIX. Asrın iki şeyhülislamı rif Hikmet (1275/1859) ve Mehmed Saadeddin Efendi (1283/1866) Çerkeslik ve Hâlikî den müstahlef Ömer Fuâdî Efendi, (ö.1274/1857) ye intisab etmiştir. Aksaray Sofular'da kendi şeyhi Şeyh Ömer Camii'nin minberi bu Şeyhülislam tarafından yaptırılmıştır. (Altunso, a.g.e., 193.) Vicdânî, a.g.e., 220; M. Süreyyâ, Sicilli, I, 130; İbnülemin, Son Asır Türk Şairleri, XII/I, İstanbul 1930-41, 636-646M. Tahir, OM, I, 118; A. Abdulkadiröglü-M.Tatçı, Dîvan (Ceredeli Şeyh Mustafa Rîmi Efendi), Ankara 1998, s.V; Azamat, "Çerkeş Mustafa Efendi", DİA, 8, 274.) A. Muhyiddin Efendi de Şeyhülislam rif Hikmet Bey'in Emir Buhârî şeyhi Abdullah Ferdi Efendi'ye müntesip olduğunu kaydetmektedir.
- (34) Tasavvuf Dergisi'ndeki yazılarından tanıdığımız Şeyhülislam Haydarizâde İbrahim Efendi ise Kenan Rifâî'nin müridlerindedir. M. Kara, "Tanzimattan Cumhuriyete Tasavvuf ve Tarikatlar", a.g.e., IV, s. 991.
- (35) Altunso, Molla Bey'in çeşitli şiir şerhleri ve Cemal Hâsiyye yanında Mine't-Tasavvuf isimli bir eserinin olduğunu haber verir fakat yerini belirtmez. Altunso, a.g.e., 202-203. Ayrıca bkz. İlmîyye Salnâmesi, 602-603; İbnülemin, Son Sadrazamlar, V, s. 760; Mehmed İpsirli, "Ahmed Muhtar Beyefendi", DİA, II, 105. Mehmed Süreyya, "Molla Bey" lakaplı Şeyhülislam Mir Ahmed Muhtar Bey (1300/1882)'in Celvetiye Tarikatından olduğu için Üsküdar İnadîye Tekkesi'ne defn olduğunu kaydetmesine rağmen kime bağli olduğunu söylemez. (bkz. M. Süreyyâ, a.g.e., IV, 352.) Gölpinarlı ise Molla Bey'in 1288/1871'de Üsküp'ten davet ettiği ve evinde beş ay misâfir ettiği III. Devre Melâmîlerin pîri Muhammed Nûrî'l-Arabî'ye bağlandığını söyler. Gölpinarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, s. 239
- (36) Lütfî, Tarih, I, (İstanbul 1328) s.187. Mekkizâde, Bektaşî muhibbânı olmasından dolayı değil II. Mahmud'un daha dirâyetli bir şahıs araması neticesinde açıldığıdır. Nitekim aynı Şeyhülislam bir müddet sonra 1248/1833 tarihinde üçüncü defa olmak üzere meşihatla getirilmiştir. (Altunso, a.g.e., s. 180.) H. Algar, onu Hâlid-i Bağdâdî müntesipleri arasında sayar. bkz. H. Algar, "Hâlid-i Bağdâdî", DİA, XV, 284. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Mekkizâde'ye yazdığı mektup için bkz. Sâhibzâde, Buğyetü'l-vâcîd, s. 105, 123; Envâr'daki kayda göre ise Şeyhülislam Cerrâhiyye müntesibidir. bkz. I. Fahreddin, Envâr, IV, s. 165-169.
- (37) Lütfî, Tarih, I, 187. Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, Tarih (Haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000, s. 218; Mehmed İpsirli, "Kadizâde Mehmed Tâhir", DİA, XXIV, ss. 97-98; ayrıca bk. Cevdet, Tarih, XII, 138,146,253-255; Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, I, 33, 34, 50, 53, 531; İlmîyye Salnâmesi, s. 472; Altunso, a.g.e., s. 187; Danişmend, Kronoloji, IV,110, 111; A.Levy, "The Ottoman Ulema and The Military Reforms of Sultan Mahmud II", AASV, (1971), s. 15, 18; Mehmed Arslan, "Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebi Bir Metin: Aynı'nin Manzum Nusretnâmesi", Türkîk Bilimi Araştırmaları, sy. 3, Sivas 1996, s. 36.
- (38) Rivâyete göre Padişah II. Mahmut Şeyhülislamı saraya çağırarak yüzü güneşe gelecek şekilde oturtmuştur. Bir müddet sonra Güneş karşı eliyle siper yapmaya çalışan şeyhülislama padişah, "Efendi hazretleri görüyormukî güneşe dayanamadı mı, ya benim askerlerim, leventlerim güneş altında kâfirlerle karşı nasıl savuştur?" diye konuşunca şeyhülislamda miğfer fetvasını vermişti. Bkz. Altunso, Osmanlı Şeyhülislamları, Ankara 1972, s. 186.
- (39) İlmîyye Salnâmesi, s. 587-589; Kadizâde'ye ait 35 adet orijinal belge için bkz. Topkapı

Saray Müzesi Arşivi, E. 3277; BOA, HH, nr. 22689; BOA, Cevdet-Adliye, nr. 2832.

(40) Fatih, Seyyid Ömer Mahallesi, Cevdet Paşa Caddesi üzerinde bulunan dergâh, (Özdamar, Dersaadet Dergâhları, s. 124) "Haffâzâde Süleyman Efendi Tekkesi", "Haffâf Kâdirî Tekkesi", "Kadzâde Tekkesi" adlarıyla bilinmektedir. XVIII. asrın ortalarında Kerküklü Haffâf Süleyman Efendi tarafından kurulmuş 1196/1781 büyük yangınında kullanılmayacak hâle gelmiştir. Dergâh arsa halinde iken Şeyh Emin Efendi, Şeyh Saadeddin Efendi, Bostânîzâde Şeyh Süleyman Eyyübî postnişin olarak görev yapmıştır. Bundan sonra postnişin olan Kastamonulu Şeyh Nüreddin Efendi (ö.1288/1871) zamanında tekke binası daha şumullu olarak Şeyhülislam Tahir Efendi tarafından yeniden yapılmıştır. 1255/1839 ve 1264/1847 tarihlerinde genişletilmiştir. Nüreddin Efendi'den sonra yerine oğlu Altıpatlar Seyyid Rızâ Efendi (ö.1318/1900) ve onun oğlu Mehmed Nâci Sıral geçmiştir. A. Muhyiddin, Tomarı-Tekâyâ, (özel nüsha) s. 123.

(41) Lutfî, Tarih, c. I, (İstanbul 1328) s. 169; A. Rifkî, Bektâşî Sırrı, c.II, (İstanbul 1327) s. 87-92.

(42) İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, nr. 401. Dış ebatı; 220X150, İç, yazı ebatı; 155X75 mm. 62 yp., 19st., tâlik, Müstensih Seyyid Hâfız Mehmed Said, İstih-sah tarihi 1245/1829; İnce deri kaplı mukavva kapaklı, zencirekli müstakil bir risâledir.

(43) Kasıdetü'l-ayniyye Abdulkurim Cili (ö.832/1428)'nin ed-Dürrü'ti'l-ayniyye olarak ta bilinen eserinin diğer adıdır.

(44) Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 926, fr. 47.

(45) Muallim Cevdet, nr.K. 576.

(46) Mehmed İpşirli, aynı yer.

(47) İBA.Küt. Osman Nuri Ergin, nr. 401, vr. 6a-7a.

(48) a.g.e.vr. 7b-8a.

(49) "Bizim uğrumuzda cihâd eden (çaba gösteren)leri biz elbette yollarımıza eriştiririz" Ankebüt, 29/69.

(50) Hatta rivâyete göre şeyhi sabah namazını eda ederken namazı bozup Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh diyerek "defaatle memur olduk sana hilâfet vermeye" şeklinde onu tebşir etmiştir. (vr. 7a-9b.)

(51) a.g.e.vr. 9a-b.

(52) Ona kalp ve şekil vermek için bir avuç topraktan demi var etmiş, bu vastıyla Abdullâh b. Abdullatif'in neslinden zâhir olmuştur. İleml-i şehâdeten son peygamber (Hâtemü'l-Enbiyâ) olarak geldiği için hem bidâyet hem de nihâyet olmuştur. Allah insan nev'ini diğer varlıklardan üstün yarattığı, halife kıldığı, cemî esmâyi öğrettiği için bütün meleklerin secde etmesini istemiş, hepsi itaat ettiği halde İblis bundan kaçınmış, kâfir olmuştur. a.g.e. vr.3a-3b.

(53) Allah'ın "ben sizin rabbünüz değilim" hitabına ilk önce Nebiler, sonra veliler sırasıyla diğerleri "evet rabbimizsiniz-belâ" cevabını vermiştir. Yeryüzüne indirilen bütün smflar, sözlerinde samimi olup olmadıklarını anlamak için çeşitli belâ ve imtihanlara tabi tutulmuştur. Kulun imtihanın rabbundan geldiğini bilip "innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciün" demesi, rızasını kazanmak için kulluk görevini yerine getirmesi gerekmektedir. a.g.e. vr.4a-5a.

(54) Çünkü tahmil-i irfân, vuslat-ı ilâhî çok ibâdetle değil, kötü ahlâkı terk edip güzel ahlâka mütâhâlik olmakla elde edilir. Güzel ahlâksa şeriat-ı Mustafâya, sîret-i Muhammedîye uyup, hisle mücâhede, şeylere hürmet, aşk, muhabbet, dil ve kalb-i zikirle elde edilir. Her şey ibret nazarı ile bakan, tasfiye ve tahliye ile her şeyde âsar-ı Hakki müşâhede eden kimselere keşf-i şühûd hâsıl olur. Aynel-yakîn rütbesine nail olur. Sayılan şartlara riayet edene "va'bûd rabbeke hattâ ye'tiye'l-yakîn" emrine kalbinden hicâb kalkar. a.g.e.vr.5a-6a.

(55) a.g.e.vr.6a-7a.

(56) a.g.e.7b-9a.

(57) Fatıha sûresindeki "lyyâke na'büdü" âyeti hususunda Kâdî Beydavî Hâşiyesi'nde; Hâliku'l-Berâyâ cümle ervâhi halk ettiğinde hepsi tecelliyât-ı Rabbâniye müstâid ve mütehammil idi. Bu âleme gelip cesed-i kesife girince, şehvet ve gadap hisleriyle karışmış cenâb-ı Hak'tan müstevhş olmuştur. Bundan sonra ahlâk-ı hamide tahsilî, farzları ve nâfileleri edâ, tasfiye-i bâtin ve huluk-i Muhammedî'ye ile mütâhâlik olunca kalb-i mut-maine ve kalb-i rahmânî rütbelerine yükselmiş, tecelliyât-ı ilâhiye ulaşmış olur. a.g.e.vr.9b.

(58) a.g.e.vr.11a-11b.

(59) a.g.e.vr.12a-13a.

(60) a.g.e.vr.13a-14b.

(61) Kadzâde bu soruya İbrahim Kurânî'nin Reyhântü'l-kulüb fi't-tavassül ile'l-mahbûb risâlesinden nakille cevap vermiştir. Reyhântü'l-Kulüb'ta Hz. Peygamberimiz Hz. Ali Efendimize "Lâ ilâhe illallah" zikrini telkîn ediş ve uygulama şekli zikredilmiş ve bu nakil günümüze kadar da gelmiştir. a.g.e.vr.14b-16a.

(62) Şeyh Bedenci Kaside-i ayniye şerhinde bazı evliyâullâhın 99 isimle, bazısının yetmiş, bazısının yedi, bazısının üç isimle sülûklarını tamamladığını nakletmektedir. Kadzâde kendisinin kemâlî tek isimle bulunduğunu onunda "Lâ ilâhe illallah" olduğunu anlatır. Sonra şeyhi ona "Allâh" lafza-i celâline, sonra da "hü" ismine icâzet vermiştir. Bu makâm, makâm-ı hilâfet, gaybü'l-gayb makâmıdır. a.g.e.vr.16a-17a.

(63) a.g.e.vr.18a.

(64) Birincisi; sâlikin gönül âyinesinden mâsivâ perdesi kalksa kelime-i tevhd ile mücel-lâ ve musafâf olur. Nûr-ı ilâhiyenin aksini kabul etmekle beşeri vasıflardan soyunur ve bütün mevcûdâtın kendisine secde ettiğini görür. Sâlik burada zevk-i rûhânî ile hayrette kalır. Beşeriyet sıfatının zulûmât, celâl-i ahadiyetin ateşleriyle yanar. Nûr-ı Hak tulû etmekle bakıyye-i beşeriyeti gider. Mevcûdâtın secde ettiği şey, gönül âyinesinde tecelli kılan nûr-ı ilâhidir. Mürid ise aldanır, secde edilen kendisi olduğunu sanar. Bu tehlikeli durumdan kurtulup yüce makamlara nûr-ı nübüvvet yahut selef-i mukarrabın ve sair evliyânın ruhlarının feyizle kurtulabilir. Ya da meczûb-ü meşrep olarak ene'l-hak davasıyla mezheb-i fesâda varır. Yer de gök de artık onu davasından döndüremez.

İkincisi; sâlikin gönlünden Hâk nûru tecelli kılınca evsâf-ı beşeriye külliyen mahv olur. O vakit ene'l-hak diyen kendi değil (nitekim kendi ihtiyân mahv olmuştu) kudret-i ilâhidir. Bâyezid-i Bistâmî tecelli-i zâtî galebe edince ihtiyân elden gittiği bir gün "Kıyamet günü elim bir hançer alsam, Cehennemin kapısında dursam, kimseyi içeri koymayıp herkes cennete girse.." dediğinde Cenâb-ı Hak'tan gelen hitapta "Ey Bâyezid sen böyle söylersen amma biz senin gizli ayıbını âşikâr ederiz de halk seni taşa tutar, bu türlü kelâm etmeyişin" Bâyezid cevap olarak "Yâ rabbe'l-âlemin izzetin hakkı için halkı çağırıp senin nihâyetsiz lûtf-ü kereminden bir katre bahsetsem dergâhına secde etmezler" Hak Taalâ da "Ey bütün hali elimizde olan; bizimle bu tarzda kelâm etme ki âyibünü âşikâr etmeyelim" buyurdu.

Lâkin ene'l-hak davasında bulunan kişi normal hale dönünce tevbe-i istîğfâr edip, zayıflığını hazret-i perverdegâha arz etmeli, edep dairesinden çıkarmalıdır. Nitekim Tür dağında Hz. Musâ'ya (İnni enelâhu lâ ilâhe illa ene fa'büdüni) ibadet etmesi emredilmiştir. Zira bir sâlikin vücûdunda zerre miktarı enâniyet olsa ona ârif denemez. Nitekim beyitte:

"Gitmeyince aradan bu mâ-i tîn

Bir ân gözü görmez imiş ey cân-i men" şeklinde ifade edilmiştir. Fakat sâlikten vehm-i enâniyet gider, Hak ile görmeye, Hak ile işitmeye, Hak ile söylemeye başlarsa bu mer-tebede cemî varta-ı helakten halas olur. Her fiili, her irâdesi Hakk'a isnâd olur, kendi irâdesi aradan çıkar. Sırrı, ene'l-hak'tadır ama lisânî sâkindir.a.g.e.vr.18a-20a.

(65) a.g.e.vr. 21b-22b.

(66) Bir kimse evâmîr-i ilâhiyeye imtisale nevhâden içtinâb etse, ahkâm-ı şerâiy-i Nebeviyye'yi icrâ ile mürşid-i kâmil ruhuna gelse, sırat-ı müstakime sülûk eylese cezbe-i ilâhi ve cezbe-i üns onu karşılar. Enbiyâ ve evliyânın ruhlardan feyz erişip ona dest-gir olur, cümlesi ona mürşid olup tarik-i hakkı talim eder. Cismâniyeti rûhâniyete, cehl ilme, gafleti huzûra, kesâfeti lûfâte, zulmânîyeti nûrânîyeye döner. Zikir nûru sâlikin takatı kadar zâhir olur. Sâlik onu başta hayal sanır. Ancak ibâdetin nûru, kalp, irfân, rûh nûru gönül bahrine vurmaya başlayınca çeşitli nurlar görünür. Ondan sonra seyr ü rûhâniyete, âlem-i melekûta seyrederek ervâh-ı enbiyâ evliyâ ve melâike görünür. Cinân ve mizân arz olunur. Arş, kürsî, kabir azabı, sür görünür. En son gaybü'l-gayb nûru zâhir ve peydâ olur. Hayal sâlikin gönlünden kalkıp nurdan zevk-i rûhânî, şevk-i zü'l-celâl peydâ olur. Nefsânî ve cismânî lezzetler gönlünden silinir. Mâsivâ hâtır-ı kalpten gider. Kalp daima zâkir olur, lisân-ı kâl sâkin olur. Lisân-ı hâl zikre şurû eder. Bu nûrın karşısında ziyâ-ı şems karanlıklar kalır. Bu nurdan öyle bir sevk gelir ki cemî makamlar arz olursa kabul etmez. Bu nur zikir nûrudur ki mârifet nûrunun dışındadır. a.g.e.,vr. 23a-24a.

(67) a.g.e.,vr. 24a-26b.

(68) Müellif zât tecellisinin âlâmetlerini şöyle anlatır; Sâlik nûr-ı celâli müşâhede ettikten sonra makâm-ı fenâyâ erse sonra da nûr-ı cemâl zâhir olsa sıfat nurları galebe eder. Bundan sonra sâlik herhangi bir şey göremez gayb âleminde bir âlem görünür ki hayal ve idrâk kalkar, mekân ve yön yok olur, hayrette kalıp vücûdunun yok olmasını ister. Bütün enbiyâ ve evliyâ bu makamda hayrette kaldığından (Sübhâneke mâ arafnâke hakka mârifetik) virdini çeker. Zât-ı hüviyetinden hiç kimse bahsedemez. Çünkü misli ve benzeri yoktur. Zât-ı biçünün tecellisi ârifin vücûdunda toplandıktan sonra onun için zâhir ve bâtin bir olur. Renk kalmaz, insanın varacağı son nokta tecelli-zâtıdır. İlerisine kimse için izin verilmemiştir. a.g.e.,vr.26b-28a.

(69) Mehmet Tâhir Efendi ilmin üç kısım olduğunu söyler. İlme'l-yakîn, aynel-yakîn ve hakka'l-yakîn. İlme'l-yakîn de iki kısımdır. Birincisi kişinin kendi gayretiyle kitâbî ilimler tahsil etmesiyle tevhdile ulaşır. Bunlara "muvahhid" derler. İkincisi ibâdet ve riyâzet neticesinde ulaşılır ki istidlâl-i keşfidir. Gönül gözü açılır, hicâbât-ı mâsivâ gider, eser-den müessire ulaşmış olur. Aynel-yakîn de iki kısımdır. Birincisi keşf-i ayındır ki ona müşâhede derler. İkincisi keşf-i hakikidir ki ona da şühûd-ü zevkî derler. Üçüncü kısma Hakka'l-yakîn derler, ilm-i ledümmüddir. İlme'l-yakîn ilim kuvvetiyle, akıl ile elde edilir. Aynel-yakîn keşf ile elde edilir. Keşf tamam olunca hakka'l-yakîn hâsıl olur. O makâm-ı vahdet-i mutlaktır. Makâm-ı nûz da derler bundan sonra sâlik cemâl-i ilâhiye mevkuftur (elâ inne evliyâullâhi lâ hafvün aleyhim velahüm yehzenün) hitabı bu makama ayak basanlar içindir. Bütün halk onun gönlünden istidâd ve istimâd talep eder.a.g.e.,vr.28a-29a.

(70) Envâr-ı kudsiye-i ilâhiye semâvât ve arzı nurlandıran Hak taalâ hazretlerine mahsus nurdur. Bu nur anâsırın gözü ile görünemez. Belki basiret gözü ile görünür. Sâlik sülûkünün başında ve sonunda bu nûru farklı renklerde görür. Anâsır-ı Erbaa itibariyle bunun dört mertebesi vardır.

a-Toprak teshiriyle dağları ve yeryüzünü mâmur görür

b-Su teshirinde hayavanât-ı mâiyeler ve onlardan temettu eden şeyler görür.

c-Hava teshiriyle havada uçma gibi şeyler görür.

d-Ateş teshiriyle ateş, meşâle gibi şeyler görür. Sâlik bu tavrı tamamladıktan sonra tavr-ı nefse geçer ki bu dört unsur nefs-i latâif-i süfliyedir. Nefsî sıfatları da dörttür; Emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne. Nefs-ü mutmainne sıfatıyla muttasif olan ahlâk-ı zemîmeden ahlâk-ı hamîdeye tebeddül eder. Her birinin emmâre ve âlâmetleri vardır. Mesela Nefs-i emmârenin kötü sıfatları yedidir. Hevâ-yı nefis, gadab-ı nefis, şehvet, hrs, cimrlik, ucub, kibir. Bu yedi kötü ahlaktan kurtuluş, yedi güzel ahlâk elde etmekle sağlanır. Bunlar da; az konuşmak, az uyumak, az yemek, uzlet, Lâ ilâhe illalâh zikrine devam, mürşid-i kâmile bağlılık, mürşidin emrine itaatır. a.g.e.,vr. 29a-30b.

(71) Tahir Efendi Kalp mertebesini şöyle anlatır; Nûru ahmerdir. Kalbin yedi mertebesi vardır.

(72) a-İlk mertebesi Mâdenü'l-İslâm'dır. Ona "Sadr" denilir. Nitekim "efemen şaraha'l-lâhu sadrahü l'il-islâm" "Alah her kimin kalbini islâma açarsa" / âyeti bunu açıklamaktadır.

b-İkinci mertebesi Mâdenü'l-İmân'dır. Ona "Kalb" denilir. Nitekim "ülâike ketabe fi kulûbihim el-îmâne" "İste Allah onların kalplerine imânı yazdı" (Mücâdele, 58/2) âyeti buyurulmuştur.

c-Üçüncü mertebesi Mâdenü'l-muhabbet ve'l-aşk'tır. Ona "Şağf" denilir. Nitekim "kad şeğafehâ hubbâ" "sevgisi yüreğine işlemiş" (Yusuf, 12/30) diye Kur'an'da buyurulmuştur.

d-Dördüncü mertebesi "Fuâd" denilir.

e-Beşinci mertebesi "Cennetü'l-kalb" denilir.

f-Altıncı mertebesi Mâdenü'l-mükâşefâtü'l-gaybiyye ve mahallü alleme'l-esmâdır. "Süveydâü'l-kalb" tesmiye ederler. Nitekim "ve alleme'l-ademe esmâe küllihâ" (Bakara, 2/31) "Adem'e bütün isimleri öğretti" diye buyurulmuştur.

g-Yedinci mertebesi tecelliyât-ı âşâriyye ve efâliyeyin zuhûruna mâdendir. Ona "Behçetü'l-kalb" denilir. Bunlardan her birinin âlâmetleri vardır. Sâlik bu merâtibi tek-mil ile bu etvardan sonra tavr-ı Sırrı görmeye başlar. Nûru ebyazdır. Tavr-ı sırr da mugayyebât, sâlike zâhir ve peydâ olur ve ravâiyih-i tayyibe zuhûr eder. a.g.e.,vr. 30b-31a.

Müellifimiz ruh mertebesini de şöyle anlatmaktadır; Sâlikin seyri, sırrın tavrılarından sonra tavr-ı rûha olur, nûru asfardır. Sâlike bu tavrda ervâh-ı enbiyâ ve melâike zâhir olur. İstidâdına göre bu tavra mâlik olursa tecelli-i rûh zuhûr eder. Bu beş mertebeye Hams-i müridiyye denilir. Kâmil mürşid, mürid-i sâlikî bu beş mertebeye terbiye ve tasarruf eder. Sâlik de bu beş mertebeden ileri etvâr-ı sâdise tecâviz edemez meğer ki sülûkî bi tarikîl-cezbe ola. Eğer sâlik meczûb olup tavr-ı hamseden tavr-ı sâdise tecâviz eyleser tavr-ı hafiyeyi seyr eder. Tavr-ı hafî, tecelliyât-ı esmâiyye ve efâliyye

nurların mahallidir. Ve bu tavnır küşüf ve tecelliyâtı çoktur, nûru esved-i berraktır, mahallî sırrı'ı-esrârdır, tecelliyât-ı zât-ı akdesiyenin mahallidir. Bazı sâlik sülûkü sebebiyle ve mücahede ile vâsıl olur, bazı da kuyûd-ı menâfiye sebebiyle vâsıl olmaz. Bu makâma erişmeyen sâlik, mürid terbiyesine kâdir ve mâlik olamaz. Kâmil değildir, belki nâkâstır. Ve dahî her bir ibâdet için bir nûr vardır. İlem-i melekûtta zâhir olur meselâ İhlâs'ın nûru yeşildir. Veabdestin nûru beyazdır. Ve orucun nûru sandır. Kur'an'ın nûru muhtelif renkler ile zâhirdir. Zîrâ Kur'an'ın her bir harfinin ayrı bir nûru vardır. Kıraat esnasında erbâbına zuhûr eder. a.g.e.,vr.31a-31b.

(73) a.g.e.,vr.31b-32b.

(74) Sâlikin, râh-ı tarikat-ı hamse-i müridiyede seyrine seyr ü illâh-ı taâlâ denilir. Esmâ-i ilâhiyenin zuhûruna seyr-i maallâh, zuhûr-u sifâta seyr-i fi'llâh veya makâm-i müşâhede, zâtî zuhûra seyr-i ani'llâh illâh, makâm-i istiğrâk derler. Bunlar sekiz şerâit-i mârifet ile elde edilir.

İlkinde sâlik uzlet ve vahdet eder. Ancak şeyhin hizmetinden inzivâ, uzlet ve icinâb caiz değildir. Belki hizmet ayrı-ı uzlettir.

İkincisi mâsivüallâhı tezekkürü engelleyen zikir-i dâimdir. Kadzâde zikir şeklini de şöyle açıklamaktadır. Münâsib olan evvelâ gusl ede ve cemî maâsiden tevbe eyleye ve tevbeni tathîr eyleye ve kibleye istikbâl edip iki elini dizleri üzerine koyu. Ve iki gözlerini yuma. Yani mânâda iki cihânda gözlerini yumar ki câmiyyet-i hâtur ile safvet-i kalb ile. Ve mülahazasında şeyhine müteveccih ola. Allâh Taâlâ hazretlerinden istidmâd ede. Ve göbeği altından Lâ'yı çeke illâhî isbâtını devr ile derbu medde ile sol tarafında mahall-i imân olan kalbin üzerine şiddetle vura. Hatta vurmadan dolayî cemî âzâsına sirâyete ede ki hatta havâtır vürüdü kesile.

Üçüncüsü çoğu zamanını oruçlu geçirip az yemektir.

Dördüncüsü nefy-i havâtırdir.

Beşinci âzam-ı şerâitten olan rabtû'l-kalbidir. Zira mürid kalbini şeyhine rabt etmediği vakit muhabbet-i tâmmе hâsıl olmaz. Ne kadar râbta artarsa o kadar seyr-i ve ubûru ziyâdeleşir.

Altıncı süktuttur. Allâh Kur'an okunurken susulmasını emretmiştir. (râf, 7/204). Sukût iki kısımdır. Biri zâhîridir ki söz ve sestem süktuttur. İkincisi mânevîdir ki mâsivüallâhtan kalbini pâk ve âri eylemektir.

Yedinci nızâdır.

Sekizinci devamlı abdestli olmaktır. Rasûlullâh efendimiz abdesti silaha benzetmiştir. İnsan silâhî olduğu vakit düşmanları zafer bulamaz, şeytan galebe edemez. a.g.e.,vr.32b-35a.

(75) a.g.e.,vr.35a-36b.

(76) Halvetin on şartı vardır; Birincisi halvet eylediği mahallî temiz ve karanlık olmalı, ikincisi sürekli abdestli olmalı, üçüncüsü kelime-i lâ ilâhe illâh zikrine müvâzâb etmeli, dördüncüsü cemî meşkülîyelerden havâtırını tefrik etmeli, beşincisi halvette dâimâ oruçlu olmalı, altıncısı killet-i kelâm üzere olmalı, yedincisi muavenet ve himmet talebi için kalbine murakab olmalı, sekizincisi Allâh taâlâ hazretlerine itirâzı terk etmeli, dokuzuncusu mâsivüallâhtan nazarını kesip teveccühî cenâb-ı hakka olmalı, onuncusu şedâide sabr etmelidir. Halvetin adapları da dörttür. İlki taklîl-i taâm, ikincisi killet-i nevm, üçüncüsü kalbin zikir ile istiğâli bir rûbede olmalı, dördüncüsü halvetten çıkmamalıdır. a.g.e.,vr.36b-37a.

(77) a.g.e.,vr.37b-38a.

(78) a.g.e.,vr.38a-39b.

(79) Alem-i gayb, âlem-i şehâdet-i ulviyye ve süflîyyede küllün ayrışması mümkün olduğundan âlem-i gaybiyye üç kısımdır. İlem-i hâdir ise iki kısımdır. Böylece âlem-i külliyye ehli keşf ve suhûd içinde beş kısımdır.

İlki mutlak gayb âlemidir. Ona hakikatî'l-hakâyik, vâhidîyyetü mutlakâ da denilir. İkincisi âlem-i ceberût, üçüncüsü âlem-i melekût, dördüncüsü âlem-i mülk, beşincisi âlem-i insandır. Yine âlem-i melekût, âlem-i gaybtir, ruhlarla ve nefislerle hastır. İlem-i mülk, mâhsûsât-ı tabiiyyeden olan âlem-i şehâdetir.

Tenezzülât dörttür. İlk tenezzülün zuhûru ve vukûdu âlem-i ceberuttadır. Ukûlün ve nûfûs-ı mücerredinin suveriyle ve hazerât-ı sifât-ı zâtiyye ve esmâ-i ilâhiyenin suverileridir.

İkinci tenezzül bu hazretten âlem-i melekûta tenezzülüne işârettir. Buna âlem-i emr ve âlem-i ervâh diye denilir.

Üçüncü tenezzül bu âlemden âlem-i mülke tenezzüle işârettir. Ona âlem-i his ve şehâdet derler.

Dördüncü tenezzül nokta-i imtidâdiyenin nihâyeti feyz-i akdesiyeye tenezzülüne işârettir. İlem-i nâsûtta bunun zuhûru mezâhir-i külliyye-i insâniyededir. Hakâik-i vücûdiyenin suveriyle esmâ-i ilâhiyenin ve sifât-ı rabbâniyenin ukûsiyle (hayat, irâde, ilim, semî, basar, kudret, kelâm, tekvin) gibi bu tenezzül-i tenezzülât-ı vücûdiyenin ve zuhûrât-ı ilâhiyenin âhîridir. Bu tenezzülâtın sonra terakkîye başlar. Başa döner de "bütün işler ona döner" emri zuhura gelmiş olur.

Bu olayın üç faydası vardır. İlki sâlikin fazlalığı veya eksikliği yönünden ahvâl-i nefsiye muttali olmasındır. Vecd, şevk menâzil, makâmât, ve derecât cihetinden ve dahî vakâyî-i nefsiyye ve havâniyye ve şeytâniyye ke hırs, hased, kıbr, hukd, gadab, ve şehvet gibi bunlardan herhangi sâlik galebe ederse vâkıasında bir sifât-ı havâniyye ile kendine zâhir ve mâlum olur. Meselâ sâlike sifât-ı hırs müstevlî ve galebe olsa rûyasında sûret-i fâre zâhir olur. Ve eğer sifât-ı buhl galebe olsa maymun ve hunzr sûretleri zâhir olur. Eğer sifât-ı hukd galebe olsa yılan ve akrepler zâhir olur. Eğer sifât-ı kahr galebe olsa sûret-i kelb zâhir olur. Ve eğer sifât-ı kıbr galebe olsa sûret-i humâr zâhir olur. Eğer sifât-ı seb'îyye galebe olsa yırtıcı hayvan sûret-i zâhir olur. Arslan kaplan sûretleri gibi. Ve eğer sifât-ı mekr ve hile müstevlî olsa tilki ve tavşan sûretleri sûretleri zâhir olur.

Eğer görürse ki bu eşyalar kendine müstevlî olmuş bilsin ki bu sifât kendine galebe olmuştur. Ve eğer bu eşyalar kendine müsahhar olmuş görürse bilsin ki bu sifâtlardan ubur etmiştir. Ve eğer envâr, ervâh ve melâike misli şeyleri görürse mâlûm olsun ki mukaddemât-ı ruhâniyyededir. Ve âlem-i melekût, müşâhede-i ervâh-ı enbiyâ, eflâk ve l-kürsî misli şeyler görse bilesin ki bu sifât, sifât-ı melekîyye sülûkündendir. Ve sifât-ı hamîde husûlündendir. Ve eğer envâr-ı kalb ve mükâşefât-ı sifât-ı ilâhiyye ve ilhâmât ve işâret ve tecellî rubûbiyyet misli şeyler görse bilsin ki ahlâk-ı rahmâniyye ile tahallük makâmâtındadır. a.g.e.,vr.39b-42a.

(80) Necm, 53/11

(81) a.g.e.,vr.42a-42b.

(82) a.g.e.,vr.42b-43a.

(83) a.g.e.,vr.43a-44a.

(84) Rûhun bir çok anlamı vardır. Birisi bütün hayvanların hayât sebebi olması, diğeri Kur'an, bir başkısı melek-i âzam veya rûh-ı Cebraîl aleyhisselâm en son da rûh-ı emr-i rabtır. Nebi aleyhisselâm hazretlerine rûh sorulunca rûhun hakikatının sırrını beyân eyledi. Sırr-ı rûhu ifşâ buyurmadı, rûhu târif eyledi.

Bazıları rûh insan sûretiyle musavverdir dediler. Yine biline ki rûh âlem-i emirdendir. Onun için ne kemiyet ve ne keyfiyet vardır. Kâdî Beydavî'nin Hâşiyesinde Şeyhzâde'ye göre rûh üç kısımdır. İlki rûh-ı sultânî, ikincisi rûh-ı ruhânîdir, üçüncüsü rûh-ı cismânîdir. Rûh-ı sultânînin mevzii ve mahallî fuâd ve kalbidir. Rûh-ı ruhânî'nin mevzii kebed ve sadrdır. Rûh-ı cismânîyenin mevzii dem, lahm ve kemik damarlarındadır.

Sorulursa ki; insan uykuyuyuduğu vakit rûh çıkar mı yoksa çıkmaz mı? Eğer çıkar dersen hata etmiş olursun, eğer çıkmaz dersen yine hata edersin. Bu sorunun cevabı; kul uykuyuyuduğu zaman rûh-ı cismânî çıkar semâ ile arz arasında yürür güzürân eder. Uykusunda gördüğünü anlamaz, zîrâ akıl rûh ile değildir.

Kadzâdeye göre rûh, mir'ât-ı insanda kendi cesedinin sûreti üzere temessül eder. Eğer amelîn insanlıkla münâsebîti olmazsa bazı kerre sûreti köpek sûretine bazen sûret-i humâr üzerine meyl eder, bazı kere de domuz sûreti üzerine meyl eder. Velhâsılâ amelîn her hangisine münâsib ise o sûrete meyl eder.

Rûhun beş hâli vardır; ilki ademdir nitekim şöyle buyurulmuştur (hel etâ ale'l-insânî hînin min'e'd-dehri lem yekün şey'en mezkûra).

İkincisi âlem-i ervâhta vücûd-ı hâlidir. Nitekim Rasûlullâh (sav.) (innallâha halaka'l-ervâha kable'l-ecsdâi bi elfi...) buyurmuşlardır.

Üçüncüsü taallük hâlidir ki nitekim Allâh taâlâ (ve nefethü min rûhi) (Hicr, 15/29) buyurmuştur.

Dördüncüsü rûhun müfârakat hâlidir. Nitekim nazm-ı celîl de buyurulmuştur. (küllü nefsin zâikâtü'l-mevt.) (Ankebut, 29/57)

Beşincisi rûhun îade ve ircâ hâlidir. Nitekim Allâh taâlâ buyurmuştur (senüdühâ sîratehâ'l-tilâ)

Rûhun cesedte halk ve taallükünün faydası âlem-i his ve âlem-i şehâdete kemâl-i mârifeti kazandırmak içindir. a.g.e.,vr.44a-46a.

(85) a.g.e.,vr.46a-48a.

(86) Kâf, 50/16

(87) a.g.e.,vr.48a.

(88) a.g.e.,vr.48a-52b.

(89) Nûr, 24/37

(90) a.g.e.,vr.51a.

(91) a.g.e.,vr.51b.

(92) a.g.e.,vr.52a.

(93) a.g.e.,vr.52a-b.

(94) Çeşitli eserlerdeki rivayetlere göre yer yüzünde üç yüz kalb vardır ki Allâh taâlâ onların kalbini Adem safiyüallâh kalbi üzere yaratmıştır. Yine kırk kalb vardır kalblerini Hz. Mûsâ aleyhisselâm kalbi üzere halk etmiştir. Yedi kimse vardır ki onların kalbini Hz. İbrâhim aleyhisselâm kalbi üzere halk etmiştir. Üç kimse vardır ki onu Mikâil aleyhisselâm kalbi üzere etmiştir. Bir kimse vardır ki Hak taâlâ onun kalbini İsrâfil aleyhisselâm kalbi üzere halk etmiştir. O üç yüz kişiyi Nûkabâ denilir. Yerde ve gökde bunlara gizli birşey yoktur. O kırk kişiyi Nücebâ denilir. Halkın ağır yüklerini çeker ve halkı islah ederler. O yedi kişiyi Bûdelâ denilir. Kutbun mülâzimleridir. O beş kimseye Efrâd denilir, cihanda yağmurun yağması ve yağmaması, nebatın bitmesi onların hükmündedir. Bunlara hiçbir nesne gizli değildir. Kulüb-ü nâsa muttaliplerdir. O kırk kişiye de Kutb-ü âlem derler. Dört kişi de vardır ki onlara Evtâd denilir, bu cihânın dört köşesini hıfz ederler. Meselâ kutbu'l-aktâb taht-ı velâyetinde ve tedbir-i umûrda mutasarrıfır ki kutbu'l-aktâba her ne feyz erişse onları şark, garb, cenûb ve şimâle neşr eder. Bunlar cihânın sebeb-i sükûnudur ve müncidir. Ve yine iki kimse vardır ki onlara İlmâm denilir, kutb-ü âlemin vezirleridir. Birinin ismi Abdurrahbâr. Kutbun sağ tarafındadır, diğzerinin ismi Abdülmelikdir, kutbun sol tarafındadır. Ne zaman kutb dünyâdan intikâl etse sol tarafındaki veziri kutb olur. Abdurrahbâr onun yerine varır. Abdurrahbâr yerine Bûdelâ'dan biri, Bûdelâ'nın yerine Nûkabâ'dan birisi, Nûkabâ'nın yerine Nücebâ'dan biri, Nücebâ'nın yerine Sülehâ'dan biri gelir. Tâ Kıyamet gününe kadar bu kanun aralarında sürüp gider. Bazı kaynaklarda hanımlar arasında kırk kişinin bulunduğu Nücebâ makamına kadar çıkanların olduğu söyleniyorsa da Kadzâde Tabakât-ı Şermûbî'ye dayanarak nadiren de olsa kadın kutupların olabileceğini söyler. Yine bir tâife vardır ki onlara Ümenâ derler bunlar bâtnlarında sırrı izhâr etmez, Melâmîler sûretinde yürürler. Sayıları mâlûm değildir. a.g.e.,vr.52b-53b.

(95) a.g.e.,vr.53b-56b.

(96) Kadzâde'ye göre; öncelikle inâbe murat eden sâlik, tahâret-i kâmile, niyyet-i hâlis ile şeyh-i kâmilinin huzûrunda oturur ve mürşid olan kimse müridin sağ elini tutar, iki kişi de başı ucunda durur. Mürşidi euzu besmeleden sonra üç defa Fâtiha-ı Şerîfe'yi okuduktan sonra gizlice; "innellezine yübâyiüneke innemâ yübâyiüne'llah" diye başlayan Fetih Süres'i'nin onuncu âyetini okur. Bu minval üzere şeyhin okuduğu ve müridin yapması gereken dersler tarif edilir. Herkese bir muallim gerektiği, peygamberimiz mutabaatın önemi üzerinde derulur. İlim öğrenmenin gereği, müridin bağlanacağı şeyhi araştırması gerektiği vurgulanır. Zira o dönemdeki devrişler ve şeyhüthet dâvasında bulunan kimseler ekseriya melâhîde ve zındıka taifesindedir.

Gerek ulûm-ı zâhire ve gerek bâtına, talim, taallüm, terbiye ve irşâd ile hâsıl olur.

Her bir ilim sâhibinin üstünde bir âlim vardır, ilmin merâtibi sonsuzdur. Her ne kadar ilm u fazl sâhibi olursa onun fevkinde elbette daha fazla ilm u fazl sâhibi vardır. Gerçi vâcib taâlâ hazretleri bilâ üstâz ve bilâ mürşid terbiye ve ilm u inâyet etmeye kâdirdir. Lâkin âdet-i şerîfesi, her bir ulûm üstâda muhtaçtır şeklinde cârî olmuştur. Her bir üstâdan, meşâyih-i ızâmın da Allâh katında merâtibi vardır.

Cüneyd-i Bağdâdî'nin "suyun rengi, kabunun rengi gibidir" sözünün mânâsı; Esmâ-i ilâhiyye'den Esmâ-i Celâl zikri yapanlara celâl ile tecellî kılar. Hak taâlâ hazretlerinin Esmâ-i Cemâl ile zikir edene de Cemâl ile tecellî eder demektir. (a.g.e.,vr.56b-62a.) Risâletü'n-nürîyye'nin Taksim BB. Atatürk Kütüphanesi'nde bulunan yazmasından istinsah ederek yıllar önce bir nüshasını istifademe sunan Tezkire-i Meşâyih-i midd yazarı M. Şefik Korkusuz'a şükranlarımı arz ediyorum